

JÁNOSI CSONGOR

A MAGYAR-ROMÁN BELÜGYI ÉS ÁLLAMBIZTONSÁGI KAPCSOLATOK 1955–1965 KÖZÖTT

A magyar-román belügyi és állambiztonsági együttműködés második világháború utáni történetének kutatása elsősorban Stefano Bottoni nevéhez kapcsolódik, aki tágabb összefüggéseiben értelmezte a magyar államszocialista rendszer felső apparátusának hozzáállását a kisebbségi kérdéshez és a határon túli magyarok ügyéhez. A második világháború utáni időszakban a szovjet tömb létrehozása szoros együttműködésre készítetett olyan állambiztonsági gépezeteket, amelyek 1918 óta békeidőben is létfontosságú feladatnak tekintették az egymás elleni elhárító és hírszerző munkát. Mindamellett, hogy a szovjet típusú állambiztonságok szervezeti felépítésükben és ideológiai célkitűzéseikben is többé-kevésbé Moszkva irányítása alatt álltak, a népi demokratikus államok igyekeztek összekapcsolni rendszereiket az információcseré és együttműködés céljából.¹

A magyar és román állambiztonsági apparátus 1955-ig, elsősorban határrendészeti feladatok ellátása során – illegális határátlépők, csempészet és határon keresztül történő *átbeszélés* megfékezésével – segítette egymás munkáját. Közös nyomozással, bizalmas adatcsere alapján végrehajtott intézkedésekkel alig találkozunk, annak ellenére, hogy 1949-ben több olyan koncepciót indítottak a korabeli kommunista hatóságok – egyrészt Rajk László, másrészt Márton Áron püspök körül –, amelyek fontos szálait vélték felfedezni egymás országaiban. Az ötvenes évek elején a konkrét együttműködés egyrészt a második világháború alatt kompromittált személyek, volt csendőrök és katonatisztek felkutatásakor és kiadatásakor,² másrészt a több

¹ L.: BOTTONI, Stefano: „Baráti együttműködés”: a magyar-román állambiztonsági kapcsolatok (1945–1982), *Történelmi Szemle*, 2012/2., 235–257. p.; BOTTONI, Stefano: Vonakodó kémek. A magyar állambiztonság és Románia, 1975–1989, *Történelmi Szemle*, 2013/1., 79–117. p.

² Kivételt képez Demeter Béla (1910–1952) újságíró, szerkesztő, politikus esete. 1945 februárjától a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány mellett a függőben lévő erdélyi kérdések szakértője. 1945 szeptemberétől 1946 nyaráig a külügyminisztérium béke-előkészítő osztályának Erdély-szakértőjeként működött, erdélyi anyaggyűjtéssel foglalkozott, hogy a romániai kisebbségi sérelmeket a békekonferencián dokumentálni tudják. 1946 augusztusában a magyar béke delegációval Párizsba utazott. 1947-ben az ÁVO előzetes letartóztatásba helyezte, de a háború utáni politikai-diplomáciai tevékenységéről lefolytatott kihallgatás után szabadlábra helyezte. 1951 márciusában az ÁVH a rákbetegsége miatti ope-

száz szovjet hadifogságból hazatérő ellenőrzésekor bizonyult eredményesnek.³

A Varsói Szerződés 1955. májusi aláírását követően azonban alapvetően megváltozott a helyzet. A 7 népi demokratikus ország és a Szovjetunió között megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási szerződés *jótekonnyan* hatott mind a térség szakszolgálatainak összehangolására, mind a kétoldali kapcsolatokra. Magyar–román viszonylatban 1955 augusztusában indult az Orbán Magda-ügy, szeptemberben pedig sor került a közép- és kelet-európai közös rádióelhárítást kezdeményező prágai ülésre, ami szintén együttműködésre készítette a két felet.

2014–2016 között az MTA Fiatal Kutatói Posztdoktori Programjában a két ország közötti belügyi és állambiztonsági kapcsolatokat vizsgáltam, elsősorban református egyházi ügyekben, az 1956-os forradalmat megelőző kezdetektől a hatvanas évek végéig. A szakirodalom eredményeivel kiegészült kutatás lehetővé tette a továbbtekintést, a kétoldali kapcsolatok korszakolását. E tanulmány az ekkori kutatások alapján az első, 1955–1965 közötti szakasz eseményeit taglalja és az ekkoriak többsíkú átfogására tesz kísérletet. Az idevágó román levéltári források hiányában a budapesti Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) található „Nemzetközi Kapcsolatok Osztályai és jogelődjeinek iratai (NKO) 1957–1990 (1991)” című fondanyag tette lehetővé a vizsgált időszak eseményeinek (részleges) rekonstruálását. Az NKO 1957–1963 közötti közel 3500 oldalnyi iratanyaga alapján román–magyar viszonylatban a különböző állambiztonsági szakterületek közötti konkrét gyakorlati együttműködésről beszélhetünk, melynek során kialakult a tapasztalatok, híryananyagok cseréje, több ügyben közös operatív intézkedési tervek születtek. Tulajdonképpen ezekre az iratokra hivatkozva köthejük az 1956-os forradalomhoz a kétoldali kapcsolatok intézményesülését.⁴

A közép- és kelet-európai állambiztonságok közötti együttműködés kezdetei – közös rádióelhárítás, két- és többoldalú találkozók

Bár a szovjet hírszerzés tanácsadói már az 1940-es évek végétől jelen voltak a szocialista tábor országaiban és tevékeny részt vállaltak a helyi állambizton-

ráció után Balatonlellén lábadozó Demetert ismét letartóztatta, majd április 18-án kiadta a román hatóságoknak. Demeter János politikus öccsét a feltételezések szerint Márton Áron és csoportja perében koronatanúként kívánták felhasználni. Rövidesen a Bukarest melletti Vácărești rabkórházba került, ahol vélhetőleg betegsége miatt, 1952. december 24-én elhunyt. Lásd Demeter Béla vizsgálati dossziéját: Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [a továbbiakban: ÁBTL], 3.1.9. (Vizsgálati dossziék) V-111763, 6–34.

³ BOTTONI: „Baráti együttműködés” ..., 239–240. p.

⁴ *Uo.*, 241. p.

ság kiépítésében, mindez nem vezetett azonnal a két- és többoldalú találkozók kialakulásához a kommunista titkosszolgálatok között. Szélesebb körű tanácskozásokra csupán az 1955. május 14-én aláírt Varsói Szerződés után került sor.⁵

1955. szeptember 20–23. között Prágában sor került a közös rádióelhárítás megvitatására a Csehszlovák Népköztársaság, a Lengyel Népköztársaság, a Német Demokratikus Köztársaság, a Magyar Népköztársaság, a Román Népköztársaság, a Bolgár Népköztársaság, az Albán Népköztársaság és a Szovjetunió között. Létrehozták a Koordinációs Központot (KK) – a kezdeti iratokban még Koordinációs Csoportot – Varsó székhellyel, tárgyalási nyelvként az oroszot elfogadva. A KK feladatául jelent meg, hogy szervezze meg a részt vevő állambiztonsági szervek rádióelhárító szolgálatainak együttműködését azzal a céllal, hogy nemzetközi koordinációs keretekben felderítsék a szocialista országok területére irányuló ügynöki és ügynökgyanús, valamint ismeretlen rádióállomásokat, irányméréssel megállapítsák az ellenséges rövidhullámú rádióadók földrajzi helyét, az adatokat központosítottan értékeljék és biztosítsák a szükséges operatív reagálást. Mindezek alapvető elemeit az egyes tagországok nemzeti rádióelhárító szolgálatai képezték.⁶ A koordinációs csoport vezetőjévé a szovjet küldöttet, Szergej Varfolomejevics Kanyiscsevet, helyetteseivé pedig lengyel, csehszlovák és magyar képviselőket választottak, miután ezen a területen ők már együttműködtek.⁷ A KK keretén belül három szektort hoztak létre: 1) az operatív szektort, amely a beérkező információk kiértékelésével, feldolgozásával, nyilvántartásával, továbbá a rádiófelderítési és iránymérési tervek kidolgozásával foglalkozott; 2) a műszaki szektort, amely az együttműködő szolgálatok technikai felszereléséről rendelkezett; 3) az összeköttetési szektort, amely az együttműködők összeköttetésével és biztosításával foglalkozott.⁸

⁵ BANU, Florian: De la colaborare la izolare. Relațiile Securității cu serviciile similare din țările Pactului de la Varșovia, 1955–1989, *Arhivele Totalitarismului*, 2015/1–2., 125–145. p.

⁶ Dr. DOBÁK Imre – ENDRÓDI Ferenc: *A magyar rádióelhárítás nemzetközi együttműködésének története (1955–1990)*, Nemzeti Közszerződési Egyetem Rendészettudományi Kar, Budapest, 2014, 14. p.

⁷ A magyar szervek első nemzetközi szintű szakmai együttműködési kapcsolatai – az 1951 és 1954 között Csehszlovákiával, Lengyelországgal és Bulgáriával megkötött – rádióelhárító megállapodások voltak. Vö. OPAUSZKI Pál – VÖRÖS József: *Rádióforgalom ellenőrzés*, In: CSÓKA Ferenc (főszerk.): *Szakszolgálat Magyarországon, avagy tanulmányok a hírszerzés titkos adatgyűjtés világából (1785–2011)*, Nemzetbiztonsági szakszolgálat, Budapest, 2012, 412. p. A témában L. még: JOHNSON, A. ROSS – PARTA, R. Eugene (ed.): *Cold War Broadcasting. Impact on the Soviet Union and Eastern Europe. A Collection of Studies and Documents*, foreword by Timothy GARTON ASH, CEU Press, Budapest – New York, 2010.

⁸ DOBÁK–ENDRÓDI: *i.m.*, 15. p.

A magyar küldöttséget az alapító összejevetelen Dékán István vezérőrnagy, belügyminiszter-helyettes,⁹ Tárnoki János, a IX. főosztály (Operatív Technika) vezetője, továbbá Varga Tamás,¹⁰ Molnár László, Timár Mihály, Kenyeres Mihály és Veres (?), a IX. főosztály és a rádióelhárító alosztály beosztottjai képviselték.¹¹ Román oldalról Evghenie Tănase vezérőrnagy, belügyminiszter-helyettes¹² – aki a történeteket maga is megörökítette¹³ –, továbbá Ludovic Haiducu (sz. Hirsch) alezredes, a „B” rádióelhárító ügyosztály főnöke, helyetese, Cornel Golumbovici ezredes¹⁴ és Hiera Haralambie¹⁵ vettek részt.¹⁶

A megalakulást követő években a közös munka nagy lendülettel vette kezdetét. 1956 januárja és 1960 júniusa között tíz ülésre/munkaértekezletre került sor – az első hétre Varsóban –, ahol a belügyi rádióelhárítás nemzetközi együttműködésének szakmai kialakítására helyeződött a hangsúly.¹⁷ A KK második, 1956. márciusi ülésén elfogadták a Kínai Népköztársaság rádióellenőrző szolgálatának közvetlen részvételét a munkában, megfigyelői és javaslatlételi joggal.¹⁸ A meg-

⁹ Dékán István (1919–1975) Rákosi Mátyás unokahúgának, Kardos Évának a férje. 1954-től államvédelmi vezérőrnagy, a belügyminiszter első (államvédelmi) helyettese 1955. december 16. – 1956. október 22. között. 1956 novemberében a Szovjetunióba menekítették. Hazatérte után a polgári életben helyezkedett el. L.: <<https://www.neb.hu/asset/php9a88na.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 29.).

¹⁰ Varga (sz. Warscher) Tamás (1926–2008), a BM IX/2. alosztály vezetője 1953–1956 között. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1981. március 31-én. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:949434,ELETRAJZ> (letöltve: 2017. 06. 28.).

¹¹ 1951. augusztus 29-én a III/2. osztály keretében felállították a rádióelhárítással foglalkozó alosztályt, III/2-e jelzéssel. Alig egy hónappal később, 1951. szeptember 21-én III/4. számmal jelölve osztállyá szervezték. 1953-ban az államvédelmi szervezetet a BM hatáskörébe vonták és 1956 őszeig a IX. Operatív Technikai Osztály részeként működött. L.: BORVENDEG Zsuzsanna: A BM II/16. (Rádióelhárító) Osztály működése és szervezete 1945–1962 között, *Betekintő*, 2012/4., <http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2012_4_borvendeg.pdf> (letöltve: 2017. 06. 28.).

¹² IONIȚĂ, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor de direcții centrale din Securitate, in *anii '60, Caietele C.N.S.A.S.*, 2009/1(3), 109–111. p.

¹³ ANISESCU, Cristina – MOLDOVAN, Silviu B. (ed.): *Pseudomemoriile unui general de securitate*, Editura Humanitas, București, 2007, 194. p.

¹⁴ BANU: *i.m.*, 129. p.

¹⁵ Hiera Haralambie (1924–1992), a „B” rádióelhárító osztály hivatásos munkatársa 1955–1965 között. Alezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1972. május 31-én. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrede_securitatii/HIERA_HARALAMBIE.pdf> (letöltve: 2017. 06. 28.).

¹⁶ A résztvevőkről lásd az 1955. szeptember 20–23. közötti prágai ülés iratanyagát: ÁBTL 1.6. BM Politikai Nyomozó Főosztály iratai 1957–1962, 38. doboz (1955), 1957–1960. BM II/16. (Rádióelhárítási) Osztály, 1. tétel, 0024-20/9/1955, 1–40.

¹⁷ DOBÁK–ENDRŐDI: *i.m.*, 16. és 22–24. p.

¹⁸ A továbbiakban kétfős kínai küldöttség vett részt a KK negyedik ülésén, 1956. szeptember 24–27. között. L.: ÁBTL 1.6. 38 doboz, BM II/16. Osztály, 5. tétel, 92-4174/1956, 6.

alakulás első évtizedében a magyar Rádióelhárító Szolgálat alapvető feladata a bolgár, a román és az albán partnerrel együttesen, többek között az athéni amerikai, a római olasz, a Majna-Frankfurt-i amerikai és a müncheni nyugatnémet hírszerző központok adásainak felderítése és feldolgozása, továbbá az NDK-ban működő ügynöki adók helymeghatározásához történő segítségnyújtás volt.¹⁹

A nemzetközi rádióelhárító csoport működtetése komoly anyagi támogatást és beruházásokat követelt. Ez rányomta bélyegét az adott tagország hozzáállására. A KK negyedik, 1956. szeptemberi ülésén az országoként meghozott technikai felszereltséggel kapcsolatos határozat Magyarország számára 1 figyelőközpontot – Budapesten, 15–18 figyelőhellyel – és 4 iránymérő állomást – Budapest térségében Ócsán és Nagytarcsán, Debrecen térségében Hajdúbagoson, Nagykanizsa térségében Somogyicsón – írt elő.²⁰ A magyar fél következetesen vállalta szerepét, és az együttműködés részeként még 1956 szeptemberében Ócsán elkezdődött a rádióelhárító szolgálat új vevőközpontjának felépítése. A 20 millió forintba került létesítmény 1959 novemberében kezdhetette meg működését. A forradalmat követően a fokozatosan önállósodó és egyre nagyobb szerepet kapó magyar rádióelhárítás²¹ a nemzetközi porondon továbbra is támogatottsággal bírt. A KK berlini, 1959. február 10–14. közötti kilencedik bővített ülésén felkérték a magyar BM-et, hogy vállalja a „Villám” fedőnevű automatikus vezénylő berendezés kifejlesztését, melynek a kidolgozással kapcsolatos költségeit az együttműködő országok utólagosan rendezték volna. A szovjet állambiztonságnak műszaki támogatással, a szükséges anyagokkal és alkatrészekkel is segítenie kellett a magyar fél munkáját.²² Az elképzelés szerint minden együttműködő szolgálat figyelőközpontját és iránymérő állomását ellátták volna a vezénylések rejtjelzését és rejtjelfejtését automatikusan végző új berendezéssel, amely le-

¹⁹ Uo., 9. tétel, 377-624/1958, 4.

²⁰ Uo., 5. tétel, 92-4174/1956, 42-48.

²¹ 1957 tavaszától még a BM II/10. (operatív technikai) osztály keretében működött, 1959. március 17-én azonban önálló osztállyá szerveződött, II/16. osztály fedőnévvel, élén B. Kiss Istvánnal. 1962. július 9-én a II/12. osztályt (Rejtjelközpont) és a II/16. osztályt összevonták, és a rádióelhárítás az így létrejött III/V-3. osztály keretében működött tovább. Vö. MÜLLER Rolf: Az operatív technikai osztály, 1956–1962, *Betekintő*, 2011/3., <http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2011_3_muller.pdf> (letöltve: 2017. 06. 28.); BORVENDÉG Zsuzsanna: Az Országos Rejtjelközpontok szervezeti felépítése, 1956–1962, *Betekintő*, 2011/4., <http://www.betekinto.hu/sites/default/files/2011_4_borvendeg_0.pdf> (letöltve: 2017. 06. 28.).

²² Az elképzelés szerint a magyar fél 1960 első negyedében kidolgozta volna a laboratóriumi munkapéldányt, majd lehetőség szerint még az évben elkészítettek volna bizonyos mennyiségű berendezést a szériagyártást megelőzően szükséges gyakorlati kipróbálás céljaira. 1961-től kellett biztosítani a berendezés szériagyártását az együttműködő szolgálatok ellátására. L.: ÁBTL 1.6. 38. doboz, BM II/16. Osztály, 10. tétel, 77-2/357/1959, 12.

hetővé tette volna a felek közötti villámgyors kommunikációt.²³ A KK tizedik ülésére Budapesten, 1960. május 30. és június 2. között került sor. A magyar fél ekkora már 50 millió forintra becsülte, amit a *szolgálatra* költöttek, nem számolva a mindenkori fenntartási és egyéb költségeket. Szóba került a kidolgozás alatt álló készülék, mely a vezénylések idejét 5 másodpercre csökkentette volna és lehetőséget nyújtott volna a legrövidebb ideig tartó adások bemérésére is.²⁴ A magyar belügy nevében a felszólaló Bartos Antal²⁵ elmondta, hogy bár megteremtették a technikai bázist és fölzárkóztak a korszerű technikával rendelkező országok mögé, a rádióelhárító szolgálatoknál pedig befejeződtek a szervezési és az építési feladatok, ennek ellenére „effektív operatív eredmény nincs”. A közös akciók negatív eredményeket hoztak, amiből levonva a tanulságot meghívták a kémelhárítás és a hírszerzés vezetőit is az „igazi jó operatív kapcsolat” kiépítésének reményében. Világosan kifejtette, hogy az adott technikai előfeltételek mellett a jövőben sokkal nagyobb követelményt állítanak a rádióelhárító szolgálat elé, és ennek vezetői állományát tette felelőssé azért, hogy beosztottjaik „a technika gazdáivá és a munka művészeivé” váljanak.²⁶

A román fél már a kezdetektől kifogásolta a rájuk eső tagországi hozzájárulást, és túlzottnak tartotta az erre vonatkozó elképzeléseket. A KK negyedik, 1956. szeptemberi ülésén az országoként meghozott technikai felszereltséggel kapcsolatos, már említett határozat Románia számára 2 figyelőközpontot – Bukarestben 15-18 figyelőhellyel és Temesváron 5 figyelőhellyel – és 4 iránymérő állomást – Bukarest, Temesvár, Jászvásár és Marosvásárhely térségében – írt elő.²⁷ Az új befektetések terén a román fél elutasította az 5 millió lej költségű új temesvári figyelőközpont felépítését.²⁸ Ettől függetlenül, 1958. augusztus 12–15. között, a KK első Varsón kívüli, nyolcadik ülésének Bukarest adott otthont.²⁹

²³ Lásd a „Villám” fedőnevű „operatív műszaki feladat” leírását, mely alkatelemei alapján – billentyűző egység, vezénylésrejtjelző egység, rejtjelifejtő és vezényléskivetítő egység, rádióadók kezelőegysége, vevőkészülék-kapcsoló egység, táplálóegységek és segédberendezések –, erősen emlékeztet a mai számítógépre. L.: Uo., 24–32.

²⁴ Uo., 11. tétel, 60-1204/1960, 6, 39, 42–43.

²⁵ Bartos Antal (1922–?), belügyminiszter-helyettes 1957. február 14. – 1961. október 12. között, L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpVNr7mA.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 02.).

²⁶ „Hiába van nekünk meg minden technikai feltételünk ahhoz – mondta Bartos –, hogy rádiós ügynököket elfogjunk, ha a távirász nem ismeri a feladatát, vagy ha ismeri is, de elalszik a munkahelyén. Ha az iránymérő állomások vezetői a saját maguk által készített ellenőrzési tervet nem hajtják végre és nem törődnek a beosztottaikkal, sem a munkával. Ha a vezetők nem az operatív kérdésekkel, hanem minden egyéb más kérdéssel foglalkoznak. Sajnos jelenleg is ilyen problémáink vannak, ami igen komoly oka az eredménytelenségünknek.” ÁBTI 1.6. 38. doboz, BM II/16. Osztály, 11. tétel, 60-1204/1960, 19–23.

²⁷ Uo., 5. tétel, 92-4174/1956, 42–48.

²⁸ BANU: *i.m.*, 129–130. p.

²⁹ ÁBTI 1.6. 38. doboz, BM II/16. Osztály, 9. tétel, 377-624/1958, 2–20.

1959 végére teljesítették a KK kilencedik, berlini ülésén hozott rájuk eső határozatot, új figyelőközpontot hoztak létre Bukarestben, és 4 darab „Lucs” és „Léna” típusú iránymérő készülék kezdte meg működését.³⁰ Mindennek ellenére, megerősítő iratok hiányában, vélhetőleg a költségek és az eredménytelenség miatt – 1959–1960-ban a közös munka kimerült az ügynöki rádióösszeköttetések, egyoldali és gyakorló adások felderítésében, illetve néhány rádiós ügynök tartózkodási helyének behatárolásában³¹ –, a *különutas* megnyilvánulás jeleként is, a KK tizenegyedik, kibővített, 1965. februári értekezletén, az 1961-ben lemorzsolódó Albánia példájára Románia bejelentette kiválását az együttműködésből.³²

Ha nem is olyan mélységben, mint a műszaki együttműködés területén, a klasszikus titkosszolgálati tevékenység (hírszerzés, kémelhárítás) szakterületeiről is vannak adataink. Az állambiztonsági szervek működésének összehangolására a Varsói Szerződés aláírása után talán első alkalommal Bukarestben, 1958. március 4–6. között került sor. A házigazda mellett a tanácskozáson a Szovjetunió, Bulgária, Magyarország és Csehszlovákia képviseltette magát. Az eseményekről a bolgár Mircho Spasov vezérőrnagy szerkesztette 1958. március 12-i iratból értesülünk. A résztvevők a találkozó végén megszövegezett négyponthoz tartozó határozati javaslatban a nyugati hírszerzés felforgató cselekedeteinek megelőzésére, az információcsepre javítására és a közös műveletek végrehajtására szólítottak fel.³³

Kétoldalú szerződést Magyarország elsőként 1958 májusában a keletnémetekkel kötött,³⁴ melyet még az év decemberében a csehszlovák,³⁵ aztán

³⁰ Uo., 11. tétel, 60-1204/1960, 26.

³¹ Lásd a budapesti, tizedik ülésen elhangzott *Beszámoló* tartalmát az ügynöki összeköttetési vonalak feldolgozásáról és a feldolgozás javításával kapcsolatos intézkedésekről: Uo., 44–53. p.

³² ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi Együttműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 4. tétel, 5.

³³ A bolgár iratot Banu ismerteti részletesen: BANU: *i.m.*, 131–133. p. Az eredetiről L.: „Report from Gen. M. Spasov on multilateral security meeting in Bucharest”, March 12, 1958, Archive of the Ministry of the Interior, Sofia, Fond 2, Record 1, File 1345. Obtained by the Bulgarian Cold War Research Group, <<http://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110661>> (letöltve: 2017. 06. 25.).

³⁴ Az NDK-val a magyar állambiztonság három együttműködési keretegyezményt írt alá. A másodikat 1963-ban, a harmadikat pedig 1981-ben fogadták el az illetékes miniszterek. Vö. SLACHTA Krisztina: *Megfigyelt szabadság. A keletnémet és a magyar állambiztonsági szervek együttműködése a Kádár-kori Magyarországon, 1956-1990*, Kronosz Kiadó – ÁBTL, Pécs–Budapest, 2016, 106. p.

³⁵ A prágai, 1959. december 19-i jegyzőkönyvet a budapesti, 1964. december 5-én aláírt megállapodás követte: <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/mezinarodni-spoluprace/mlr/spoluprace02hu.pdf>>; <<https://www.ustrcr.cz/data/pdf/projekty/mezinarodni-spoluprace/mlr/spoluprace05hu.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 04.).

1960-ban a lengyel, majd 1962-ben a szovjet társszervekkel kialakított egyezmények követték.³⁶

A román fél kétoldali kapcsolataiban többnyire szóbeli egyezségek születtek. 1959. március 4–12. között a bolgár kémelhárítás vezetői Bukarestben tartózkodtak. A Neagu Cosma³⁷ és Ilie Mihai³⁸ őrnagyokkal, a II. Kémelhárító Igazgatóság helyetteseivel folytatott tárgyalásokat azonban csupán az információcserét kimondó szóbeli egyezség kísérte. A Securitate és a szatellitországok állambiztonságainak történetéből a legismertebb a Stasival (Ministerium für Staatssicherheit) fenntartott kapcsolat. Ez különösen az ötvenes években élte virágkorát, amikor a kelet-berlini román nagykövetségen székelő *operatív csoport* több sikeres, elsősorban a nyugatnémet román emigráció ellen irányuló emberrablást hajtott végre. A hatvanas évek elejére a kétoldali információcsere vált jelentőssé. A jó kapcsolatokat jelzi Erich Mielke³⁹ és Marcus Wolf⁴⁰ 1962 nyarán tett romániai látogatása, melyet a rákövetkező évben, 1963 áprilisában Nicolae Doicaru, a román hírszerzés főnöke⁴¹ vizionzott Kelet-Berlinben.⁴²

³⁶ KRAHULCSÁN Zsolt: A magyar politikai rendőrség és a szocialista országok állambiztonsági szervei közötti kapcsolatok szabályozása (1956–1989), *Levéltári Szemle*, 2009/3., 3–19. p., 3. p.

³⁷ Neagu Cosma (1925–2007) a II. Kémelhárító Igazgatóság kádere 1955-től, a főnöke 1963–1973 között. Altábornagyi rendfokozatban tartalékos állományba helyezték 1991. május 28-án. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrelsecuritatii/COSMA_NEAGU.pdf> (letöltve: 2017. 06. 25.); IONIȚĂ: Fișe biografice ale șefilor..., 107. p.

³⁸ Ilie Mihai (1929–1981) a II. Kémelhárító Igazgatóság hivatásosa 1953–1960 között. Vezérőrnagyi rendfokozatban tartalékos állományba helyezték 1977. április 22-én. L.: <<http://www.cnsas.ro/documente/cadrelsecuritatii/ILIE%20MIHAI.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 25.); IONIȚĂ, Nicolae: Șefii unităților centrale și teritoriale de Securitate, 1948–1989, *Caietele C.N.S.A.S.*, 2014/1(13), 38. p.

³⁹ Erich Fritz Emil Mielke (1907–2000) a Német Demokratikus Köztársaság állambiztonsági minisztere 1957–1989 között. Róla L.: OTTO, Wilfriede: *Erich Mielke. Biographie. Aufstieg und Fall eines Tschekisten*, Dietz Verlag, Berlin, 2000.

⁴⁰ Marcus Johannes „Mischa” Wolf (1923–2006) a keletnémet hírszerzés (Hauptverwaltung Aufklärung, HVA) főnöke 1953–1986 között. L.: WOLF, Markus (with Anne McElvoy): *Man without a Face. The Autobiography of Communism's Greatest Spymaster*, Times Books, New York, 1997.

⁴¹ Nicolae Doicaru (1922–1990) a Külföldi Hírszerzési Igazgatóság főnöke 1959–1978 között. Vezérezredesi rendfokozatban tartalékos állományba helyezték 1978. október 20-án. L.: IONIȚĂ, Nicolae: Fișe biografice ale șefilor..., 105–106. p.; <<http://www.cnsas.ro/documente/cadrelsecuritatii/DOICARU%20NICOLAE.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 25.).

⁴² STEJĂREL, Olaru – HERBSTRIIT, Georg: *Stasi și Securitatea*, traduceri din germană de Viorel BUTA și Mihai ALECU, Editura Humanitas, București, 2005, 21–63. p.; HERBSTRIIT, Georg: *Răpire de persoane în Berlin – acțiunile comune desfășurate de Securitate și Stasi împotriva emigrației românești în anii 50*, *Caietele C.N.S.A.S.*, 2010/2(6), 7–36. p.

*Az 1955–1965 közötti magyar-román kapcsolatok jogi kerete –
államközi szerződések és megállapodások*

1955–1965 között a szovjet típusú *baráti* szervekkel magyar részről többnyire megkötött idevágó magyar-román keretegyezmény hiányzik. Ennek hiányában mi alapján is működtek tulajdonképpen együtt? A korszak legfontosabb szerződése a két ország közötti polgári, családjogi és bűnügyi jogsegélyegyezmény, melyet Bukarestben, 1958. október 7-én írtak alá. A szerződés megerősítő okiratait Budapesten 1959. április 7-én cserélték ki. Kihirdetésére 1959. május 6-án, az 1959. évi 19. sz. törvényerejű rendelettel került sor, és egy nappal később lépett hatályba.⁴³ Állambiztonsági szempontból a legfontosabbnak a szerződés II. fejezete bizonyult, amely a bűnügyi jogsegéllyel kapcsolatos kérdéseket tárgyalta az 57–77. cikkekben. Az 57. cikk a kiadatási kötelezettségeket rögzítette, és paragrafusaiban kimondta, hogy a felek területén tartózkodó személyeket meghatározott feltételek mellett kérelemre büntetőeljárás lefolytatása vagy büntetés végrehajtása céljából egymásnak kölcsönösen kiadják. Kiadatásnak oly büntett miatt volt helye, amely az érvényes jogszabályok szerint legalább egy évi szabadságvesztéssel vagy ennél súlyosabb büntetéssel volt büntetendő, továbbá olyan jogerős határozat végrehajtása céljából, amely ilyen büntetést állapított meg. A fejezet többi cikke a kiadatással kapcsolatos eljárásjogi szabályokat tartalmazta.⁴⁴

Budapesten, 1960. november 17-én az állambiztonsági szerveket érintő kérdésekben Biszku Béla,⁴⁵ Galambos József,⁴⁶ illetve Alexandru Drăghici,⁴⁷

⁴³ *Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye*, KJK Kiadó, Budapest, 1959, 124–134. p.

⁴⁴ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi Együttműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 3. tétel, 3–4.

⁴⁵ Biszku Béla (1921–2016) 1957. március 1. – 1961. szeptember 13. között belügyminiszterként közvetlenül irányította a forradalom utáni megtorlást. L.: ZINNER Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*, Hamvas Intézet, Budapest, 2001; RAINER M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*, 1956-os Intézet – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011; RAINER M. János: *Ötvenhat után*, 1956-os Intézet, Budapest, 2003; <<https://www.neb.hu/asset/phpc7CWuX.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 24.).

⁴⁶ Galambos József (1921–1979) a BM II. főosztályának vezetője (1958–1961), a belügyminiszter helyettese (1961–1962), majd a BM III. főcsoportfőnökségének vezetője és egyben a belügyminiszter helyettese 1962–1964 között. Vezérőrnagyként nyugalományba helyezték 1973. december 31-én. L.: GYARMATI György – PALASIK Mária (szerk.): *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara, 1953–1956*, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013, 218–219. p.; ÁBTL 2.8.1. BM Központi Fogyaték 8711., Galambos József, 1–2.; <<https://www.neb.hu/asset/phpiwNu90.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 24.).

⁴⁷ Alexandru Drăghici (1913–1993) 1952. május 28. – szeptember 20. között belügyminiszter, 1952. szeptember 20. – 1957. március 19. között állambiztonsági miniszter, 1957. március 19-től 1965. július 27-ig ismét belügyminiszter. 1991-ben magyar feleség-

Gheorghe Pintilie⁴⁸ tárgyaltak. A román fél november 10-én jelezte tárgyalási szándékát, és úgy időzítette, hogy a Vladislav Viha belügyminiszterrel Varsóban lefolytatott találkozás után hazafelé tartva a magyar féllel is egyeztessen. Bár a megbeszéléseket írásos megállapodás nem követte, és az erről készített feljegyzést – amelyet a Gazdik Gyula⁴⁹ vezetete NKO december 15-én megküldött Kovács István alezredesnek⁵⁰ – sem sikerült eddig megtalálni, ennek ellenére az ekkor elhangzottak irányadónak bizonyultak. Ezt igazolják az ÁBTL Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya iratanyagainak folyamatos ráutalásai, hivatkozásai,⁵¹ például Henri Champsavoit párizsi társadalmi kapcsolat közös használatáról.⁵²

A jogi keretet erősítették a két ország határőrizettel összefüggő és érvényben lévő államközi szerződesei, egyezményei, megállapodásai, melyek időrendben a következők:

1. A kürtösi közös határállomás határszolgálatának megszervezéséről Bukarestben, 1960. március 22-én létrejött egyezmény, és az ennek végrehajtásáról szóló, a magyar belügyminisztérium és a Román Szocialista Köztársas-

gével, Czikó Mártával Magyarországra menekült. 1992-ben a román kiadatási kérelmet a magyar kormány megtagadta. L.: TISMĂNEANU, Vladimir: *Cine a fost Alexandru Drăghici? Arhitectul terorii staliniste din România*, <<http://www.contributors.ro/politica-doctrine/cine-a-fost-alexandru-draghici-arhitectul-terorii-staliniste-din-romania/>> (letöltve 2016. 05. 05.).

⁴⁸ Gheorghe Pintilie (Bodnarenko Pantelei, 1902–1985), a Securitate altábornagya, főnöke 1948–1963 között. L.: JELA, Doina: *Lexiconul negru. Unelte ale represiei comuniste*, Editura Humanitas, București, 2001, 49–50. p.

⁴⁹ Gazdik Gyula (1911–1981) a nemzetközi kapcsolatok referense, a BM II. főosztály-törzs Nemzetközi Kapcsolatok Alosztályának vezetője 1956–1962 között. Alezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1962. augusztus 15-én. L.: ÁBTL 2.8.1 – BM Központi Fogyatékos 1565, 1–17.; <<https://www.neb.hu/asset/php1MZL63.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 08.).

⁵⁰ Kovács István (1921–1973) a BM II/3. hírszerző osztály helyettes vezetője, továbbá a II/3-g (illegális) alosztály vezetője 1958–1961 között. Alezredesi rendfokozatban leszerelték a polgári életbe történő áthelyezéssel 1962. augusztus 15-én. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:34904,ELETRAJZ> (letöltve 2017. 06. 24.).

⁵¹ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 27. doboz, 41-R-3551/1960, 523–524.

⁵² Henri Champsavoit: a Francia Kommunista Párt tagja, 1957-től kezdődően információit megfelelő ellenszolgálat ellenében adta a párizsi magyar követség felkeresésekor. 1960-ig a párizsi román nagykövetségnek is hasonló politikai információkat szállított. A budapesti 1960. novemberi tárgyalások során megpróbálták dűlőre jutni az ő kérdésében is. Ügye 1960 decemberében ismét terítékre került, végül 1961 áprilisában a román fél eltekintett a további felhasználásától, és elfogadta a magyar partner azon érvelését, mely szerint „a kialakult helyzet figyelembevételével” célszerűbb, ha Champsavoit titkos együttműködésbe történő bevonásának munkáját a magyar hírszerzés fejezné be. L.: Uo., 41-R-3671/1961, 541–544.

ság (RSZK) Fegyveres Erők Minisztériumának képviselői között Budapesten, 1960. július 4-én létrejött irányelvek.

2. A borsi közös közúti forgalomellenőrző-központ létrehozásáról Bukarestben, 1962. szeptember 30-án létrejött egyezmény, valamint az ennek végrehajtásáról szóló, a magyar belügyminisztériuma és az RSZK Fegyveres Erők Minisztériuma képviselői között Biharpüspökön, 1962. december 6-án létrejött utasítás.

3. A magyar–román államhatár rendjéről és a határkérdésekben történő együttműködésről Budapesten, 1963. június 13-án létrejött szerződés, melyet az 1964. évi 18. törvényrendelet július 29-én hirdetett ki. A rendelet kihirdetése napján lépett hatályba, de rendelkezéseit már néhány héttel korábban, június 4-től alkalmazták.⁵³

4. A határőrizeti együttműködés kérdéseiről, a határőrparancsnokok értekezletén Bukarestben, 1964. október 1-jén létrejött jegyzőkönyv.⁵⁴

E szerződések alapján, a magyar–román határon mindkét részről két határmegebízott működött. A határrend-megsértési esetek száma 1964-ben a korábbi évekhez képest csökkent. Határvonalon való behatolást, áttévedést és állatkóborlást regisztráltak, de kirívó, jelentős esemény nem következett be. A két állam határmegebízottainak munka- és személyes kapcsolata jó volt, bár volt egy kb. féléves időszak – 1963 végén és 1964 elején –, amelynek során a magyar fél szerint a román partnerek az érintkezések során tartózkodó és feszélyezett magatartást tanúsítottak. A közös munkaértekezleteken a légkör „elvtársias és baráti” volt. A megtárgyaltak értékelésében egyetértettek, nézeteltérések elvi kérdésekben nem merültek fel. Vitás kérdésekre leginkább a határrend-megsértési esetek vonatkozásában került sor, ahol a román felet több esetben nehéz volt meggyőzni, hogy ezek mögött nem áll szándékosság. A gyakorlati munkában előfordultak olyan nehézségek is, melyek abból adódtak, hogy a román fél nem vette figyelembe a szerződésnek az értesítések és meghívások határidejére vonatkozó rendelkezéseit, így előfordult olyan meghívás is részükről, amely a javasolt időpont előtt 6-8 órával (vagy még ennél is később) érkezett meg. A határ teljes hosszában a határjelek kifogástalan állapotban voltak, miután 1965-ben közösen elvégezték a karbantartást és a felújítást. Ugyancsak ekkor került sor a Maros határszakaszán a mozgó határvonal helyzetének felülvizsgálatára, melynek ellenőrzése az 1963-as szerződés 5. cikke alapján történt. Az 5 méter széles

⁵³ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi Együttműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 3. tétel, 1-3.; <<http://allamszocializmus.lapunk.hu/tarhely/allamszocializmus/dokumentumok/tvr.pdf>> (letöltve: 2016. 08. 22.).

⁵⁴ Uo., 4. tétel, 12.

„határnyiladék”⁵⁵ szintén megfelelő állapotban volt. A határőrizeti szolgálat terén zajló együttműködést a két állam határőrségének parancsnokai szabályozták. 1964 őszéig évente került sor a határőrparancsnokok tárgyalására, de miután a kétoldali együttműködés a gyakorlatban megfelelően folyt, elhárították a közös értekezlet kétévente történő megtartását. A román oldalon a határőrcsapatok és a határmegbízottak a Fegyveres Erők Minisztériuma, a forgalomellenőrzés pedig a BM felügyelete alá tartozott. Ennek megfelelően a határforgalom ellenőrzés terén a Határőrség Országos Parancsnoksága a román belügy megfelelő osztályával tartotta a kapcsolatot. Az 1965. november 13-i keltezésű összefoglalójában a magyar BM megállapította: az érvényben lévő nemzetközi szerződések és megállapodások a követelményeknek mind a határőrizet, mind a határrend, mind a határforgalom ellenőrzés vonatkozásában megfelelnek, és mindkét részről betartják a rendelkezéseket.⁵⁶

1965 októberében az Románia területén átutazó magyar delegáció a román belügy vezetőivel és magával Cornel Onescu belügyminiszterrel⁵⁷ is találkozott. A lefolyt beszélgetésen Benkei András⁵⁸ felvetette a szorosabb együttműködést és munkakapcsolatokat, majd javaslatot tett egy részletes tapasztalatcsere lefolytatására és a további együttműködés feladatainak írásos megállapodásban történő rögzítésére. A kétoldali állambiztonsági kapcsolatokról összeállított 1965. október 8-i értékelés alapján vélhetőleg javaslatételre került sor a különböző szakterületek (hírszerzés, kémelhárítás, operatív technika) vonatkozásában is.⁵⁹ A román fél egyetértett az elképzelésekkel, és az ekkor elhangzottak a két BM közötti kapcsolatok azonnali élénküléséhez vezettek. Október második felétől az előző hónapok átlagához viszonyítva már emelkedést mutatott a román szervek által távirati úton küldött operatív

⁵⁵ A látást zavaró növényzettől megtisztított terület, ahol a földművelés és építkezés tilos volt. A határvonaltól számított 5 méter mindkét oldalon jelentős területet, 35,45 kataszteri holdat vont el a mezőgazdasági művelés alól. 1965 novemberében a magyar fél fontolóra vette azt a javaslatot, mely a románoknak felajánlotta volna, hogy a jugoszláv határhoz hasonlóan 2,5 méterben, vagy a csehszlovák határhoz hasonlóan 1 méterben állapítsák meg a nyiladék szélességét. Uo., 18–19.

⁵⁶ Uo., 18.

⁵⁷ Cornel Onescu (1920–1993) román kommunista politikus, 1965. július 27. – 1972. április 24. között belügyminiszter. L.: TISMĂNEANU, Vladimir: *Stalinism for All Seasons. A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 2003.

⁵⁸ Benkei András (1923–1991) belügyminiszter 1963. december 7. – 1980. június 27. között. L.: TABAJDY Csaba – UNGVÁRY Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990*, Corvina Kiadó, Budapest, 2008, 103. p., <<https://www.neb.hu/asset/phpNjMliT.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 24.).

⁵⁹ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi Együttműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 4. tétel, 5–6.

vonatkozású válaszok száma. A magyar javaslatra a román fél lehetővé tette, hogy tapasztalatcsere céljából 1965. november 8-án magyar tűzrendészeti küldöttség utazzon az RSZK területére.⁶⁰

Összefoglalva: a korabeli jogalkotásban teljesen szokványos 1958. évi jogsegélyegyezmény, amelyet kiegészített az 1960. novemberi belügyminiszteri tárgyalás, elfogadható platformot teremtettek a kétoldali kapcsolatoknak, az 1960–1964 közötti határőrizettel összefüggő nemzetközi szerződések és megállapodások mellett.

A BM III/4. (Tájékoztató, Értékelő, Nemzetközi Kapcsolatok) Osztály és a „szakterületek” reprezentációja a kétoldali kapcsolatokban

1962-ben az MSZMP KB Politikai Bizottságának határozata nyomán alakították ki a belügyminisztériumban a magyar állambiztonsági szervezetnek azt a formáját, amely kisebb-nagyobb módosításokkal egészen a rendszerváltásig működött. A minisztérium szervezetét igyekeztek a megváltozott bel- és külpolitikai viszonyokhoz alakítani. Ennek során a hírszerző és kémelhárító munkára komolyabb energiákat fordítottak, hiszen a Magyarország nemzetközi kapcsolataiban bekövetkezett változások, a mérsékelt nyugati nyitás egyrészt nagyobb lehetőségeket nyújtott a magyar hírszerzés számára, másrészt a nyugati hírszerzés felerősödése is várható volt.⁶¹ A BM átszervezése folytán az 1956 utáni főosztályi tagolódást felváltotta a főcsoportfőnökségek rendszere. Az újonnan létrehozott III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség öt csoportfőnökségből és hat önálló osztályból állt. Az önálló osztályok egyike lett a III/4. osztály, amelyet közvetlenül a főcsoportfőnök irányított.⁶²

1963 szeptemberében újraértékelték a baráti szervekkel fenntartott nemzetközi kapcsolatokat, és górcső alá vették az ebben kulcsszerepet játszó III/4. osztályt az ügyben érdekelt társintézmények segítségével a hírszerzés, kémelhárítás, belsőreakció-elhárítás, katonai elhárítás, valamint az operatív technika vonalán. Több feljegyzés született, amelyek mindamelllett, hogy kitértek a baráti szervekkel fenntartott kapcsolatokra, részletezték a III/4. osztály feladatkörét, hatékonyságát és nehézségeit is.

Az 1962 augusztusában létrehozott szerv jogelődje az 1956–1961/1962 között Gazdik Gyula vezette BM Titkárság Nemzetközi Kapcsolatok Referatúra volt, mely rövid ideig a BM II. (Politikai Nyomozó) Főosztály Értékelő- és Nemzetközi Kapcsolatok Alosztályára, továbbá a Nemzetközi Kapcsolatok

⁶⁰ Uo., 11–12.

⁶¹ Vö. CSEH Gergő Bendegúz: A magyarországi állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlatja, 1945–1990, In: GYARMATI György (szerk.): *Trezor I. A Történeti Hivatal Évkönyve 1999*, Történeti Hivatal, Budapest, 1999, 73–89. p., 79–80. p.

⁶² KRAHULCSÁN: *i.m.*, 6. p.

Csoportjára bontva végezte munkáját.⁶³ Az 1962. augusztus 15. – 1965. június 1. között Márkus Sándor⁶⁴ vezette III/4. osztály rendszeres tájékoztatókat készített a párt, a kormány és a BM vezetői részére a külső és belső ellenséges tevékenységről – irányukról, módszereikről, taktikájukról –, a rendkívüli eseményekről, az elhárító munka elemzése mellett. Ugyanakkor központi szerepet játszott a magyar állambiztonság és a baráti társszervek közötti kapcsolattartásban.⁶⁵

Az 1963. szeptember 19–25. közötti feljegyzések alapján a szerteágazó feladatok miatti túlterheltségre, különböző okokból fakadó nehézségekre derült fény. Egy anonim személy szeptember 20-i feljegyzése szerint a III/4. osztály életét számos körülmény megnehezítette. Összesített meglátásait az alábbi pontokba szedve ismertetem.

1. A III/4. osztály a III. főcsoportfőnökség szerve volt, de az egész belügyminisztérium viszonylatában koordinált. Ugyanakkor nem volt kizárólagos szerve a nemzetközi kapcsolatok koordinálásnak. A „volt III/II-3/c. alosztály” (kémelhárítás), a becslések szerint, legalább ugyanolyan nagy forgalmat bonyolított saját vonalán, rezidentúrákon keresztül, mint a III/4. osztály. Emiatt utóbbi nem tudta átfogni és figyelemmel kísérni a kapcsolatok alakulását, az államközi megállapodásokból adódó feladatok teljesítését. Egyik csatornán kiment az anyag, a másikon bejött a válasz. Még nehezebb helyzethez vezetett, ha miután a kérés kiment a III/4. osztály vonalán, kint gyors intézkedésre, döntésre volt szükség, ekkor a rezidentúrához fordultak, az viszont meg semmit sem tudott a kérdésről.⁶⁶

2. Gondot jelentett a két vonalon futó posta és a fordításban alkalmazott munkamódszer is. A fordítás a németekkel is orosz nyelven folyt, ami hibákhoz vezetett. Németből lefordították oroszra, oroszról magyarra. Egy hónapos munka „eredményeként” például a *Szűcs* nevet *Schutzra* „fordították”.⁶⁷

3. Miután a III/4. osztály nemcsak a nemzetközi kapcsolattartásért felelt, hanem az állambiztonsági rendszeren belüli társintézmények felé is kommunikált, ez intézményközi nehézségekhez vezetett. Az érintett szervek különböző elvárásokat támasztottak – az osztály ne csak bonyolítson, postázzon, hanem kezdeményezzen és operatív értékelést is végezzen –, ami az eredeti

⁶³ Uo., 4–5. és 17. p.

⁶⁴ Márkus Sándor (1920–?), a BM III/4. osztály 1965. évi átszervezését követően is a BM Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának első számú embereként működött osztályvezetői minőségben 1976-ig. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1976. július 31-én. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpeZMeGA.pdf>> (letöltve 2017. 07. 08.).

⁶⁵ CSEH: *i.m.*, 82. p.

⁶⁶ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz. Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19., 3.

⁶⁷ Uo., 4.

feladatkör túldimenzionáláshoz, feszültséghez vezetett, és ez megnehezítette a sikeres ügyvitelt. Működési rendellenességet okozott az a kérdés is, hogy kik tarthatnak kapcsolatot a konzulokkal, miután egyes alosztályok, mint például a III/II-3/c. alosztály, közvetlen kapcsolatban álltak velük, és ezzel megkerülték a III/4-c. alosztályt.⁶⁸

4. A fentiek ismeretében helyesnek tűnt a szervezeti kérdések felülvizsgálása: a) a nemzetközi kapcsolatok c alosztály keretén belül vagy mellett hozzanak létre egy operatív részleget a baráti állambiztonsági szervektől érkező kérelmek teljesítésére; b) a nemzetközi kapcsolatok alosztály tartozzon a kémelhárításhoz, és a BM Titkárság mellett működjön egy *reprezentatív* bonyolító szerv, amely az összes belügyi koordinációért felel.⁶⁹

A nemzetközi kapcsolatok alakulásáról a BM vezetése véleményezésre felkérte a szakterületek vezetőit. Elsősorban a kémelhárítással konzultált, ahol a turista alosztályról „Nagy elvtárs”⁷⁰ véleményét kérdezték. Az erről készített 1963. szeptember 19-i feljegyzés szerint az alosztály általános értékeléseket adott az idegenforgalom alakulásáról, az elhárítás problémáiról. Megküldték kompromittáló adataikat egyes külföldi állampolgárokról. Saját állampolgárok ellenőrzését kérték, ha az illető népi demokratikus országba utazott és ellenséges tevékenységére jelzések voltak. Ha a baráti országok állampolgárai ellenséges magatartást folytattak Magyarországon, akkor erről értesítették őket. Az évente átlag 5-6 közös ügyben levelezést folytattak velük. A kis létszámú állomány miatt azonban nem tudtak kellőképpen eleget tenni a baráti szervektől érkező kérelmeknek. 1963 nyarán szinte teljes kapacitásukat lekötötte az NDK szerveitől érkezett kérelmek feldolgozása. Miután nem volt bejelentési kötelezettség a baráti ország állampolgára esetében, az adott körülmények között még az is problémát jelentett számukra, hogy megállapítsák, egyáltalán megérkezett-e az országba, ott tartózkodik-e. A hiányzó azonos álláspont az operatív elvekben és nyelvezetben, a módszertani kérdésekben kommunikációs gondokhoz és félreértésekhez vezettek. A bolgárok például a disszidentst hazaárulónak nevezték. Módszertani kérdéseket fejtegető anyagot például a csehszlovák szervektől utóljára 1959-ben kaptak.⁷¹ Az államközi belügyi együttműködésről szóló szerződések alapján nem készült egyeztetett munkaterv, és ez szintén megnehezítette az együttműködést, azzal, hogy bár 5-6 évig érvényben voltak, mégis csak nagy vonalakban és elvileg rögzítették a tennivalót. Az államközi megállá-

⁶⁸ Uo., 2.

⁶⁹ Uo., 3–4.

⁷⁰ Vélhetőleg dr. Nagy László (1929–2001), a BM III/II-3/b alosztály vezetője 1962–1964 között. Alezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1989. január 31-én. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpRF0o2Q.pdf>> (letöltve 2017. 06. 14.).

⁷¹ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz. Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19., 1.

podásokból adódó feladatokat a káderállomány csak részben ismerte, esetenként meg egyáltalán nem, és ezért a kialakult gyakorlat szerint küldték az anyagokat. Nem ismerték a nemzetközi kapcsolatok kérdésével foglalkozó 008/1963. számú belügyminiszter-helyettesi parancsot sem. Nagy megállapította, hogy a nemzetközi kapcsolatok ügyintézése a csoportfőnökségen gazdátlan és senki sem fogja össze. A gyakorlati működés során tapasztalt hiányosságok orvoslására is javaslatokat tett, melyek még inkább kiemelték a baráti szervek közötti együttműködés kezdetlegességét. További nehézségekre utalt ugyanis a legális csatornák elhárításában szerzett tapasztalatok megbeszélését célzó szocialista értekezlet összehívása, az államközi prioritás kérdésének felvetése, a figyelőztetés megoldása a népi demokratikus országok állambiztonsági szervei között (disszidált ügynök, idegenvezető, „ÁVH-beosztott” és mások segítségével), vagy az olyan témák megvitatása, illetve tanulmányyszerű feldolgozása a baráti szervek között, mint például a sötét hírszerzés vagy a személyes felderítés megakadályozása. Az értekezések során olyan kisebb belső működési problémák orvoslása is felmerült, mint a kémelhárító propaganda sikeressé tétele (filmek, kisregények cseréje), illetve a munkamegosztás, főleg a technikai kutatások vonalán (színes film, szállodai beépülés, kutatásokhoz miniatűr filmfelvevő stb.).⁷²

Thomann Ferenc alezredes,⁷³ a III/II-3/a külkereskedelmi alosztály vezetője 1963 szeptemberi hozzászólásában a baráti szervekkel fenntartott nemzetközi kapcsolatokban további együttműködési problémákat is felvetett. Állítása szerint az információkérés egyik oldalon sem volt konkrét, nem közölték az adott személy feldolgozásának okát, miért kérték az információt, mire terjedjen ki a személy ellenőrzése. Nem tudatták egymással, hogy mi a teendő, ha az adott személy beutazik. Évekre visszamenően figyelőztettek személyeket, akikről nem tudták, hogy érdekesek-e még. A szovjet tanácsadó például minden aláírás, szám és dátum nélkül adta le általában az anyagait, így nem tudták visszamenően megállapítani, hogy mikori is ez. Miután az alosztály nyilvántartása rendezetlen volt, előfordult, hogy párhuzamosan, másfél évig egyazon személyre dolgoztak mint kereskedőre és mint turistára. Előfordult az is, hogy másfél évig dolgoztak egy személy beszerzésén, a szovjet állambiztonsági szervektől kértek rá adatokat, nem kaptak, majd amikor megsürgették, akkor közölték velük, hogy a nevezett az ő emberük. Thomann alosztályának 210 ügyjelzése volt, melyből kb. 30-40% a baráti szervektől érkezett. Miután nagy erőket kötött

⁷² Uo., 2.

⁷³ Thomann Ferenc (1913-?) a BM III/II-3/a. alosztály vezetője 1963-1966 között. Alezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1970. július 31-én. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:151554240107197::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:520963%2CELETRAJZ> (letöltve 2016. 08. 25.).

le a baráti szervektől érkező kérelmek teljesítése, ő is önálló alosztály megszervezését javasolta.⁷⁴

A kémelhárítástól megszólaltatták Perényi Gyula alezredest, a BM III/II-3. osztályának vezetőjét⁷⁵ is. Az erről készített 1963. szeptember 24-i feljegyzés szerint elmondta, hogy a saját célpontjaikra alig tudtak dolgozni a baráti szervek kérelmei miatt. Nyári időszakban főleg a turista alosztály volt túlterhelve. Operatív tiszteket tolmácsként átadtak a keletnémetek mellé. A kapott tájékoztatók is olyan jellegűek voltak, hogy végül is adatot kértek (látószólag tájékoztató, valójában kérelem). Nyilvántartásuk nem felelt meg saját céljaikra sem, de a baráti szervek kérelmeinek teljesítését sem tette lehetővé, ugyanis minden alosztály külön nyilvántartással rendelkezett. Nem ismerték a megállapodásokból adódó lehetőségeket és kötelezettségeket. A tapasztalatcsere nem folyt szervezeten, csak akkor, ha konkrét munkamegbeszélésre, például vásárok biztosításakor személyesen találkoztak. Nem ismerték a vízumproblémákat, azok rendszerét a baráti országokban, a szűrés módszereit, turista vonalon a diszpécsterszolgálatot, az *ágyynyilvántartót*. Saját munkájuk rovására végezték a baráti kérelmek teljesítését. Szerepük rendszerint passzív volt a közös ügyekben is, miután csak bedolgoztak és nem ők irányították a feldolgozó munkát. A munka megkönnyítésére létszámemelés, a figyelő brigádok esetében pedig a külön alosztály létrehozását javasolták. A III/4-c nemzetközi kapcsolatok alosztállyal más problémájuk nem volt, csak az, hogy sok kérést továbbított feléjük. Perényi azon a véleményen volt, hogy először a saját portán kell rendet teremteni, és csak azután lehet foglalkozni a nemzetközi együttműködés kiszélesítésével.⁷⁶

Kuhári Erzsébet⁷⁷ a BM III/I. Hírszerző Csoportfőnökség szempontjából értékelt. A hírszerzés külön megállapodásokat nem kötött. Az állománynál

⁷⁴ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz. Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19. 5–6.

⁷⁵ Perényi (sz. Putz) Gyula (1918–?), a BM II/4. Közlekedési Elhárító Osztály vezetője 1957–1962 között, a BM II/2. Kémelhárító Osztály vezetőhelyettese néhány hónapig, a BM III/II-4. osztály – a közel- és távol-keleti országok hírszerzésével szembeni elhárítás – vezetője 1963 májusáig, majd a többi európai NATO-ország és semleges államok hírszerzésével szembeni elhárítással foglalkozó BM III/II-3. osztály vezetője 1963–1966 között. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1973. január 31-én. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpnmdAeR.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 08.).

⁷⁶ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz. Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19., 11.

⁷⁷ Kuhári Ferencné, Erzsébet (1906–?), 1953-ban az államtitok védelmével megbízott XI. osztály főhadnagya, 1955–1956-ban Noel Field és feleségének egyik kihallgatója, elemzőtiszteje századosi rangban. Őrnagyi rendfokozatban nyugállományba került 1967-ben. Korábbi munkájáért 1980-ban belügyminiszteri dicséretben és jutalomban részesült. L.: ÁBTL 3.1.9. V-142755/7 kötet; ÁBTL 4.2. 10-22/35/1980, 7. <http://www.abparancsok.hu/sites/default/files/parancsok/10-22-35_1980.pdf> (letöltve: 2017. 07. 13.).

a nemzetközi kapcsolatok lebecsülését tapasztalta, melynek okait a következőkben jelölte meg: a prioritási kérelmekre általában nemleges válasz érkezett, a politikai tájékoztatók megállapításait már ők is ismerték, és csak bemérésre tartották alkalmasnak. A baráti szervektől érkező és továbbításra kerülő anyagokat egy személy kezelte, jól kidolgozott nyilvántartási rendszerük volt – Kuhári más csoportfőnökségeknek is ajánlotta. A nemzetközi kapcsolatok előadója az értékelő-tájékoztató alosztály beosztottja is volt. Az anyagok iktatását az osztály titkársága végezte. A megállapodásokat ismerte, a tervezeteket ő készítette el, végleges szövegüket megkapta. Sokkal több anyagot küldtek, mint amit kaptak. Kuhári néhány szóban leírta a baráti országok szerveivel fenntartott kapcsolatokat is. A román féllel a kapcsolat romlott. 1962-ben 116 anyagot küldtek, de ezek száma 1963-tól fokozatosan csökkent. A hírszerzés az utolsó anyagot március közepén kapta. A legaktívabb kapcsolat a szovjetekkel állt fenn. Az itt kapott anyagok zöme azonban informatív jellegű, utólagos, rendszerező volt, újat nem adtak. A szovjet anyagok a BM III/4. osztályon, a *tanácsadón* és Galambos József titkárságán keresztül érkeztek. Az operatív jellegű adatok, jelzések száma az összes anyaghoz viszonyítva kevés volt. A válaszok gyorsaságát Kuhári a következő sorrendben adta meg: szovjet, lengyel, bolgár, NDK, román, cseh. A prioritásra adott válaszok zömében nemlegesek voltak. Tartalmilag azonban a szovjet, lengyel, bolgár és keletnémet precízebb, míg a román és cseh felszínesebb volt. Tapasztalatcsere a hírszerző szervek között nem folyt.⁷⁸

A BM III/III. Belső Reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökségtől Geréb Sándor őrnagy⁷⁹ nyilatkozott. A BM III/III-2. osztály vezetője elmondta, hogy a csoportfőnökségen nem volt külön megbízott a nemzetközi kapcsolati kérések összefogására, miután erre nem is volt szükség. Tudott arról, hogy a III/4-c nemzetközi kapcsolatok alosztály nem továbbított anyagokat időben, magánál tartotta, anélkül, hogy tudatta volna, hogy kiment tőlük vagy sem. Általános operatív és módszertani kérdésekben tapasztalatcserét javasolt. Jónak írta le kapcsolataikat a lengyel, csehszlovák és keletnémet állambiztonsági szervekkel a katolikus egyház vonalán. A keletnémetekkel 1, a csehszlovákokkal 3, a lengyelekkel 1, a románokkal pedig szintén 1 ügyük volt, amelyek során rendszeresen találkoztak egymással. Rendszeres információcserét bonyolítottak le, tapasztalataikat kicserélték, és rendszeres személyi kapcsolatot tartottak. Külön megállapodásaik nem voltak, a megbeszélések során sem kötöttek ilyet, csak mindenki feljegyezte az elhangzottakat, majd

⁷⁸ Uo., 12–13.

⁷⁹ Geréb (sz. Glück) Sándor (1927–?), az ifjúság körében tevékenykedő ellenséges elemek elhárításával foglalkozó BM III/III-2. osztály vezetője 1962–1966 között, a BM III/III. csoportfőnökség csoportfőnök-helyettese 1971–1984 között. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1984. február 29-én. L.: <<https://www.neb.hu/asset/php110uFf.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 08.).

otthon összegezték ezt az előljárónak. Geréb helytelenítette, hogy a protestáns egyházak vonalán hiányzik az együttműködés, főleg, hogy a katolikus egyház vonalán már két esetben tartottak nemzetközi megbeszélést a második vatikáni zsinattal kapcsolatban, és meglátása szerint szükség lett volna ilyenre más egyházak esetében is.⁸⁰

A III/4. osztályról és a nemzetközi kapcsolatok alakulásáról megbeszélést folytattak Tóth őrnaggyal⁸¹ a katonai elhárítás vonalán. Az eredményeket az 1963. szeptember 20-i feljegyzésben részletezték. A katonai elhárítás kapcsolatai Magyarországon állomásozó szovjet csapatparancsnoksággal kitűnőek voltak. Ez közvetlenül és nem a III/4. osztályon keresztül zajlott, s kiterjedt mind operatív és módszerbeli kérdésekre, mind a közös hadgyakorlatok megszervezésére. Az Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP) vonalán az évek során gyakorlatban kialakult jó kapcsolatokkal bírtak a csehszlovák párhuzamos szervekkel – főleg a brnói parancsnoksággal –, a honvédelmi minisztérium (HM) szervein át. A román katonai elhárító szervekkel nem rendelkeztek kapcsolattal. Bár 1962-ben a Varsói Szerződésben részt vevő országok katonai elhárító szerveinek vezetői megállapodtak abban, hogy koordinációs központot hoznak létre, a végrehajtás, feltehetően politikai okok miatt, elmaradt. Az, hogy módszerbeli tájékoztatót küldjenek vagy kérjenek a párhuzamos szervektől, fel sem merült. A baráti szervekkel kötött megállapodásokból adódó kötelezettségek és lehetőségek ismeretlenek voltak. Bár honvédelmi vonalon a baráti hadseregekkel a koordináció megoldódott a közös parancsnoksággal és az egyeztetett tervekkel, az elhárítás ugyanakkor koordinálatlan maradt. Ennek hiánya a közös, például a „Duna” hadgyakorlatokon is megmutatkozott, ahol a román féllel nem történt előzetes tárgyalás.⁸²

A katonai elhárítás vonatkozásában Kucsera László ezredes, csoportfőnök⁸³ is megszólalt. Az 1963. szeptember 25-i feljegyzés szerint ismertette, hogy a Varsói Szerződés tagállamainak katonai elhárító vezetői 1962 februárjában, Varsóban értekezletet tartottak, ahol határozat született az együttmű-

⁸⁰ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz. Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19., 16.

⁸¹ Vélhetőleg Tóth József László (1926-?), a BM III/IV-4. Osztály VI. Határőr Kerület Elhárító Alosztály vezetője 1962–1965 között. Alezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1977. július 31-én. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::NO::P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:951788,ELETRAJZ> (letöltve: 2017. 07. 07.).

⁸² ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz. Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19., 7–8.

⁸³ Kucsera László (1920-?), a BM III/IV. Katonai Elhárító Csoportfőnökség vezetője 1962–1975 között. Vezérőrnagyi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1975. április 30-án. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpzIS0tE.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 08.).

ködés fokozásáról. Eszerint az elhárítás vezetőinek legalább évente egyszer megbeszélésre kellett összeülniük. Az 1963-as értekezletet Budapesten kellett volna tartani, de erre nem került sor. Előirányozták a kétoldali megállapodások megkötését a katonai elhárítások között, de erre sem került sor. Összeegyeztetett tervekét kívánták a rendkívüli helyzetekre vonatkozó „M” esetére, de ez sem valósult meg. Rendszeresen tájékoztatni kellett egymást az ellenséges NATO-hírszerzés katonai vonatkozású tevékenységéről, amire szintén nem került sor. A Szovjetunióba éppen gyakorlatra tartó alakulatból a HM éppen az elhárítót húzta ki a névsorból. Sem a személyes kapcsolatok szélesítése, sem módszercsere nem folyt. Kucsera a nemzetközi kapcsolatokat általában úgy jellemezte, hogy nem hivatalosak, jogilag nem megalapozottak. Az operatív együttműködés csak részben megoldott. Dezinformáció elhelyezésével foglalkoztak, de a koordinációs központ hiánya miatt félő volt, hogy nem sértik-e ezzel más baráti ország honvédelmi érdekeit. A szovjetekkel a kapcsolatot jónak minősítette, vizuális felderítés megakadályozásában, operatív ügyekben segítséget nyújtottak. A módszerek írásos cseréje hiányzott. Az NDK-tól kértek ilyen tájékoztatást, de nem kaptak. A románok felé nem volt élő kapcsolatuk. Véleménye szerint befele fordultak, de azt is tapasztalta, ha a magyar fél kereste az érintkezést, akkor készségesek voltak.⁸⁴

A BM a nemzetközi kapcsolatok alakulásáról Markó Imre ezredes⁸⁵ véleményét is kikérte, aki az Operatív Technikai Csoportfőnökség helyettes vezetőjeként nyilatkozott. Az 1963. szeptember 23-i feljegyzés alapján kapcsolatuk a szovjetekkel volt a legjobb. Ezt az 1963 májusában kötött és más korábbi megállapodások rögzítették. A szakemberi konzultáció biztosítva volt. Az anyagszállítást addig a diplomáciai futár továbbította, de javasolták, hogy ez a továbbiakban a BM-futár feladata legyen. A kutatási terveiket megosztották, a munkamegosztás fejlődött, írásos anyagaikat a tanácsadón keresztül továbbították. A kapcsolatuk jól alakultak az NDK szerveivel is. Bár megelőzően ez gyér volt, az 1963 májusában kötött államközi megállapodás mellékleteként külön technikai egyezség jött létre. Ezt megelőzően különböző küldöttségek tanulmányozó és tapasztalatcsere-látogatásokat tettek, és a technikai szervek vezetői évente egyszer találkoztak és tárgyaltak. A cseh-szlovák állambiztonsági szervekkel a kapcsolatok 1956-ig a legjobbak voltak, de ez azután visszaesett. Egyes kérdésekben alkalmasszerűen történtek megkeresések, technikai eszközök átadása, cseréje a másik fél kérésére. 1960-ban

⁸⁴ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz, Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19., 14–15.

⁸⁵ Markó Imre (1918–1978), a BM II/10. Operatív Technikai Osztály vezetője 1957–1962 között, a BM III/V-2. osztály vezetője 1962–1964 között, majd a BM III/V. csoportfőnökség megbízott csoportfőnöke, később csoportfőnöke 1964–1973 között. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1973. április 30-án. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpSL7llm.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 08.).

járt utoljára cseh technikai vezető Magyarországon, magyar részről 1956 után csupán alacsonyabb szintű küldöttségek jártak Csehszlovákiában. A román, lengyel és bolgár szervekkel a magyar operatív technikai részlegnek nem volt kapcsolata. Bár a rádióelhárítás Koordinációs Központjának munkája kezdetben intenzív volt, 1960-tól visszaesett. A technikai koordinációs központ létrehozásának gondolata már régen felmerült. 1956 őszére összehívtak Budapestre egy nemzetközi értekezletet, amely ezzel foglalkozott volna, de ez a forradalom miatt elmaradt. A szovjetek véleménye szerint a kérdés felvetése továbbra sem volt aktuális. Markó jelezte, hogy amilyen mértékben növekszik az együttműködés, olyan mértékben fokozódik a tolmács- és a fordítóhiány. Elsősorban az orosz tolmácsé, amit szerinte a III/4. osztálynak kellett megoldania. Felhívta a figyelmet a párhuzamos kutatásokra, fejlesztésekre is, amelyek rendkívül nagy anyagi kiadással jártak, és amit koordinációval elkerülhettek volna.⁸⁶

1. táblázat

*A magyar és a baráti állambiztonsági szervek közötti információcsere
1960–1963 közötti adatai⁸⁷*

Anyagok típusa	Kimenő információk				Bejövő információk			
	1960	1961	1962	1963	1960	1961	1962	1963
katonai	62	60	89	42	38	44	26	38
gazdasági	454	524	497	344	377	439	309	345
politikai	313	384	360	230	244	321	216	185
egyházi	247	322	362	272	114	210	195	215
ellenséges szervek	229	277	311	206	116	157	149	128
emigráció	183	250	244	139	65	125	171	108
Összesen	1488	1817	1863	1233	954	1296	1066	1019

A szocialista országok állambiztonsági szerveivel fennálló kapcsolatok alakulásával a III. főcsoportfőnökség 1963. november 12-i csoportfőnöki értekezletén is foglalkoztak. Az ekkor hozott határozatok a meglévő decentralizáció megszüntetésére irányultak. Ennek megfelelően a megyei állambiztonsági szervek is csak a BM III/4. osztály közbeiktatásával folytathattak megbeszéléseket a szervekkel, és a szomszédos országokban működő rezidentúrák is csak neki, illetve a miniszteren és helyettesein át adhattak tájékoztatást, illet-

⁸⁶ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia), 63. doboz, Összefoglaló anyag, sz. n. irat, Feljegyzés 1963. 09. 19., 9–10.

⁸⁷ Uo., 23–25.

ve kérhettek felvilágosítást. Ezek az intézkedések azonban csak rövid távon bizonyultak elegendőnek. A szocialista országok belügyi és állambiztonsági szervei között megnövekedett volumenű kapcsolatok megfelelő szervezeti kereteket követeltek. 1965 folyamán – a centralizáció és ellenőrzés folyamatába illeszkedően – a III/4. osztályt átalakították, és a belügyminiszter közvetlen alárendeltségében 1965. június 1-jén felállították a Nemzetközi Kapcsolatok és Tájékoztató Osztályt (BM NKTO), amelyet továbbra is Márkus Sándor vezetett.⁸⁸

Az 1955–1965 közötti magyar-román állambiztonsági kapcsolatok általános jellemzői

Idevágó – elsősorban román – források hiányában nehéz rekonstruálni a kétoldali kapcsolatok tartalmát, még akkor is, ha csak az általános jellemzők leírására szorítkozunk. Körvonalazásukat elsősorban az 1965 októberében Bukaresten átutazó belügyminiszter vezette magyar delegáció – némileg kontextusból kiragadott – kiküldetési iratai, román tárgyalási anyagai tették lehetővé.

A Budapesten, 1965. október 8-án keltezett irat a delegáció tagjai előtt értékelte a két fél közelmúltbeli állambiztonsági kapcsolatát. Elsősorban a hírszerzés, kémelhárítás és az operatív technika vonalán nyújtott tájékoztatást, és fogalmazott meg javaslatokat, miután a BM III/III. Belső Reakció és Szabotázselhárító Csoportfőnökség, továbbá a III/IV. Katonai Elhárító Csoportfőnökség viszonylatában nem lehetett érdemlegeset felmutatni, bűnügyi, igazgatásrendészeti vonalon pedig a kapcsolatok ugyancsak az adminisztrációra korlátozódtak.⁸⁹

1. A hírszerzés vonalán elsősorban információcsere zajlott. A román állambiztonsági szervek – a Kuhári-féle adatoktól és az 1. táblázatban közöltektől eltérően – 1962-ben 105 db politikai információt küldtek a magyar félnek, és ekkoriban a politikai kérdésekben történő tájékoztatás a Szovjetunió után a román részről volt a legintenzívebb, ami nemcsak az anyagok számában, hanem azok minőségében, használhatóságában is megnyilvánult. Ugyanakkor a magyar társszerv 94 esetben küldött politikai információt, anyagaikat a román állambiztonság, egy-két esettől eltekintve, hasznosnak minősítette. Tapasztalatcsere a hírszerző szervek között nem folyt. 1963-tól az információcsere számszerűen mindkét fél részéről visszaesett, bár ezek az értékelések szerint, mindkét részről, továbbra is hasznosak voltak. A visszaesés folytatódott 1964-ben is, 22 db információ jött és 40 darabot küldtek. 1965-ben a ro-

⁸⁸ KRAHULCSÁN: *i.m.*, 6–7. p.

⁸⁹ *Uo.*, 11. p.

mán társszervtől nem jött politikai információ és a magyar fél is csak egy-két esetben adott ilyen jellegű tájékoztatást. „Az ENSZ Biztonsági Szolgálatánál dolgozó FBI ügynökök”-ről szóló, februárban megküldött információkat a román fél pozitívan értékelte.⁹⁰

A hírszerzés területén a két szerv közötti operatív kooperáció, az információcseréhez hasonlóan, csökkent, illetve 1964–1965-re teljesen megszűnt. A román hírszerzés személyekre, objektumokra vonatkozó priorálási kérésekkel a magyar felet egyáltalán nem vette igénybe, míg a magyar fél a hasonló megkeresésekre általában nemleges választ kapott. Az is előfordult azonban, hogy például 1963-ban a magyar fél számára fontos személyek ügyében a sürgetés ellenére sem reagáltak.⁹¹

A BM Nemzetközi Kapcsolatok és Tájékoztató Osztályának néhány nappal korábbi 1965. szeptember 30-i összefoglaló jelentése szerint, mindenek ellenére, a magyar fél az előző évekhez hasonlóan továbbra is megküldte azokat az elkobzott leveleket, amelyeket román állampolgárok Magyarországon adtak fel (1964-ben havonta kb. 10 darabot) és amelyekben okmányokat, rágalmazó tartalmú írásokat kívántak kijuttatni nyugati országokban lévő címzetteknek. A magyar fél közvetítésével történt a csehszlovák–román futárposta továbbítása. Ez azonban gyakoriságát tekintve, 1964-től szintén csökkenő tendenciát mutatott, sőt a román állambiztonsági szervek korábbi felkérésére végzett, a hajózás vonalán lévő elhárításukkal kapcsolatos révkomáromi futárananyagok továbbítása 1964 szeptembere óta szünetelt.⁹²

2. A kémelhárítás vonalán elsősorban szintén információcsere zajlott, és – ami értelemszerűen nem került be a magyar delegáció tárgyalási anyagaiba – olyan ügyek együttes feldolgozására is sor került, melyek mind a magyar, mind a román állambiztonsági levéltárakban kutathatóak. E téren a következő fejezetben részletezett Spéter Armandó-ügy mellett az Orbán Magda-ügy érdemel említést. Ez utóbbi már csak azért is, mert a Varsói Szerződést követően a francia kémgyanúba keveredett lelkésznő⁹³ ügye az, amelynek felfejt-

⁹⁰ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi együttműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 4. tétel, 1–2.

⁹¹ Uo., 2–3.

⁹² Uo., 8.; ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 30. doboz, 41-11-R-128/1963, 130–132.

⁹³ Orbán Magda (1909–1990) református lelkésznő, francia emigráns. A kolozsvári I. Ferdinánd Király Tudományegyetem francia–magyar–történelem szakán és a Református Teológián is diplomát szerzett 1934–1935 között. Korábban az erdélyi egyházkerület ösztöndíjával évekig Párizsban tanult. Ezt követően az erdélyi református felekezeti iskolákban tanított. 1944 szeptemberében ugyan Magyarországra menekült, de amint a körülmények lehetővé tették – 1955-ben, 1962-ben és 1964-ben – hazautazott családtagjai meglátogatására. Mindez kiváltotta a Securitate érdeklődését, mely háromkötetes megfigyelési dossziében összegezte a fejleményeket. L.: Arhivele

se nemcsak a kétoldali kapcsolatok kezdetét, hanem 1955–1962 között, a kétoldali együttműködést is árnyalja.

A magyar állambiztonság 1955. augusztus elején hívta fel a román társszerv figyelmét a lelkésznőre, eszerint küszöbön álló romániai tartózkodásának célja az, hogy adatokat gyűjtsön az erdélyi magyar kisebbség helyzetéről, melyeket aztán kapcsolatain keresztül Franciaországba kijuttasson.⁹⁴ Orbán 1955. augusztus 28. – 1956. április 12. közötti első romániai látogatásának feldolgozását még a Securitate III. Belföldi Hírszerzési Igazgatósága végezte. A Kolozs tartományi hivatásosok arra a következtetésre jutottak, hogy Orbán a megszerzett politikai és gazdasági jellegű értesüléseit a budapesti Francia Kulturális Intézetnek tolmácsolta és kémtevékenységet folytatott. Két ízben is, 1956. február 6-án és április 13-án részletesen tájékoztatták a magyar partnert.⁹⁵ A Budapesten élő lelkésznő őrizetbe vétele már 1956 októbere előtt felmerült, de a forradalmi események és a tény, hogy ez idő alatt Orbán magyar állambiztonsági anyaga megsemmisült, elodázták a fejleményeket.⁹⁶ A lelkésznő végül a Guy Pierre Turbet Delof budapesti francia kultúrattasé 1956 decemberétől újrainduló megfigyelésén akadt fent, és a vele fenntartott kapcsolat vezetett 1957. áprilisi letartóztatásához. Miután a kivizsgálás alatt elmebetegnek tette magát, az illetékesek végül szabadon bocsátották.⁹⁷ 1962. november 19-én a román társszerv augusztusi levelére válaszolva a magyar fél „jogi erejű bizonyítékok hiányában és az elmeszakértői vélemény alapján” kimondta, hogy a lelkésznő ellen pillanatnyilag még büntető eljárást sem tudnak megindítani,⁹⁸ és „kiszálltak” az ügyből. Ez azonban nem akadályozta meg a Securitatét abban, hogy az időről időre hazalátogató lelkésznőt továbbra is épelméjüként kezelje, és ennek megfelelően irányítsa területi szerveit és ügynökhálózatát. 1961 februárjától már a II. Kémelhárító Igazgatóság kolozsvári ügyosztálya végezte a lelkésznő feldolgozását, és mind az 1962. szeptember-októberi, mind az 1964. március-áprilisi romániai látogatásakor kémgyanúsként figyelte. Az ügy *realizálás* nélkül maradt: Orbán 1964 áprilisában háromhetes turistavízummal Párizsba utazott, és a hetvenes évek végéig nem látogatott haza.⁹⁹ A továbbiakban mind a magyar, mind a román fél kimondottan ellenséges személyként kezelte Orbánt, aki a gyanú sze-

Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității [Securitate Irattárát Vizsgáló Országos Bizottság Levéltára, a továbbiakban: ACNSAS], fond Informativ [Megfigyelési-adatgyűjtő fond, a továbbiakban: fond I], 234094/1-3 számú dosszié [a továbbiakban sz. d.].

⁹⁴ ACNSAS, fond I, 234094/1 sz. d., 259.

⁹⁵ ACNSAS, fond I, 234094/3 sz. d., 172, 176–179.

⁹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-11207, 81.

⁹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-146496, 5–68.

⁹⁸ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 34. doboz, 41-R-7014/62, 29–34.; ACNSAS, fond I, 234094/2 sz. d., 264–267.

⁹⁹ ACNSAS, fond Rețea [Hálózati fond], 310575/4 sz. d., 219–221.

rint mind a magyar, mind a romániai egyházi helyzetről részletesen informálta a francia kémelhárítást. Számos állambiztonsági iratcsomóban találkozunk nevével és a vele kapcsolatos ügyek állandó és részletes jelentésével.

Orbán Magda ügye azért is fontos, mert lehetővé teszi a két társszerv 1960–1962 közötti kommunikációjának részleges rekonstruálását. A közvetlen együttműködés során Drăghici általában személyesen magyar miniszter-társához, Biszkuhoz fordult, míg a magyar fél Galambos József révén vagy Drăghici-nak, vagy Pintilie altábornagynak válaszolt. A Securitate megkere-séseit követően az adott átirat a magyar állambiztonságon belül előbb a Nemzetközi Kapcsolatok Osztályára, Gazdik Gyulához került, majd a tartalmi elemzést követően a II. főosztályon belül a belső reakció elleni harccal megbí-zott V. osztályhoz, ahol Hollós Ervin alezredes¹⁰⁰ vette át az ügyintézését. Az átszervezést követően a Márkus Sándor alezredes vezette BM III/4. osztály a BM III/III. csoportfőnökének, Rácz Sándor alezredesnek¹⁰¹ továbbította az Orbán-ügy romániai fejleményeit.¹⁰²

3. Az operatív technika vonalán 1960 decemberében személyes kapcsolat jött létre. Drăghici belügyminiszter látogatása után, két román kolléga tett látogatást az illetékes magyar szerveknél, melynek során tájékoztak az operatív technikai helyzetről, a lehallgatási eszközökről és a módszerekről. Ezt követően 1961 februárjában kiutazott a román operatív technikai szerv helyettes vezetője és egy mérnök, akik a magyar lehallgató berendezéseket műszakilag tanulmányozták, és végül bejelentették megrendelési igényeiket is. A magyar fél ennek megfelelően intézkedett. Az ipari kapacitás biztosítása és az árak kialakítása után, 1961. március 31-én, Nagyváradon találkoztak az illetékes román vezetőkkel – élükön Vasile Negrea vezérőrnaggyal, bel-ügyminiszter-helyettesével¹⁰³ –, ahol megállapodtak a berendezések gyártásáról és szállításáról. Ekkor adtak át mintaként 1 EHR-8 40 csatornás emeletes magnetofont, 1 ALE-101 típusú erősítőt és 1 EHR-10 leíróasztal berendezést,

¹⁰⁰ Dr. Hollós (sz. Holzsschlag) Ervin (1923–2008), a BM II/5. osztály – Belső Reakció Elleni Harc Osztály – vezetője 1957–1962 között. Alezredesi rendfokozatban leszerelt a polgári életbe történő áthelyezéssel 1962. július 10-én. L.: ÁBTL 2.8.1 – BM Központi Fogyatéék 2094, f. 1-13., <<https://www.neb.hu/asset/phpc8bmV.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 10.).

¹⁰¹ Rácz Sándor (1925–?), a BM III/III. csoportfőnökség vezetője 1962. augusztus 15. – december 1. között, állambiztonsági miniszterhelyettes, III. főcsoportfőnök 1966–1970 között. Honvéd altábornagyi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1986-ban. L.: <<https://www.neb.hu/asset/php9Y8NqZ.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 10.).

¹⁰² ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 27. doboz, 41-R-3187/1962, 439–442, 445–446.

¹⁰³ Vasile Negrea (1911–1994), a román belügyminiszter helyettese, majd elsőszámú helyettese 1961–1969 között. Altábornagyi rendfokozatban tartalékos állományba került 1969. október 6-án. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrel_securitatii/NEGREA%20VASILE.pdf> (letöltve 2017. 07. 10.).

a korábbi találkozókhoz hasonlóan, amikor a román félnek tranzisztoros erősítőt, mikrofonokat és a beépítéshez használt kábelmintákat adtak. A magyar fél vállalta kötelezettségéről Biszku Béla 1961. május 8-án levélben hivatalosan is értesítette a román partnert. Miután a magyar fél mindent előkészített az ipari gyártás megkezdéséhez, a román társszerv május 15-én közölte – ellentmondva a márciusi tényállásnak –, hogy a nagyváradi egyezmény alapján április 30-ig ismertetni kellett volna a berendezések árát és szállítási időpontját, „és mivel az nekünk nem előnyös”, ezért lemondanak a rendelésről.¹⁰⁴

1962. november 17-én a magyar fél szovjet rendelésre gyártott frekvenciaanalizátora felhasználására tett javaslatot a baráti szervek felé. Egy hónappal később december 18-án Drăghici Pap János minisztertársa¹⁰⁵ beleegyezését kérte, hogy két román munkatárs Budapestre utazhasson és a készülék felhasználhatóságával megismerkedjen. 1963 januárjában a magyar fél pozitívan válaszolt, de a további fejlemények ismeretlenek.¹⁰⁶

Bár operatív technikai vonatkozásban 1961 júniusától megszakadt a személyi kapcsolat, és a távirati összeköttetést kivéve teljesen szünetelt,¹⁰⁷ a román fél ennek ellenére továbbra is küldött információkat. Így 1961 júliusában értesítették a magyar társszervet a teheráni román követségen talált lehallgató berendezésekről és – az athéni román kereskedelmi kirendeltségen 1960 augusztusában megtaláltak mintájára – magyarító feljegyzést és a lehallgatásra használt telefonkészülék-típusokról és az ezek működési rendszerében alkalmazott átalakításokról készült fényképeket tartalmazó albumot mellékeltek a magyar félnek.¹⁰⁸

A román rádióelhárító szolgálat az 1965. februári tizenegyedik koordinációs ülésig részt vett a rádióelhárító szervek együttes munkájában, így a „Villám” berendezés kidolgozásának a megrendelő tagja is volt. Ennek ellenére ekkor bejelentették, hogy a berendezés kidolgozásának költségeiből

¹⁰⁴ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 28. doboz, 41-R-4554/1961, 78–84.

¹⁰⁵ Pap János (1925–1994) országgyűlési képviselő, belügyminiszter, miniszterelnök-helyettes. Aktív részese volt a forradalom leverését követő kádári restaurációnak és a megtorlásnak. 1961. szeptember 13-án nevezték ki belügyminiszterre, majd 1963. december 7-től 1965. június 30-ig miniszterelnök-helyettes volt. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phprS3MCh.pdf>> (letöltve: 2017. 07. 11.).

¹⁰⁶ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 29. doboz, 41-R-6950/1962, 757; 30. doboz, 41-11-R-68/1963, 75–78.

¹⁰⁷ Uo., 27. doboz, 41-R-3186/1960, 430–433; 28. doboz, 41-R-4890/1961, 165–168; ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi Együtműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 4. tétel, 10.

¹⁰⁸ ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi Együtműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 4. tétel, 4.

a rájuk eső részt – 2 204 428,57 forint, 1642,86 rubel, 2884,28 dollár, 1516,64 nyugatnémet márka, 398,71 keletnémet márka értékben – nem térítik meg Magyarországnak.¹⁰⁹

A magyar–román levélforgalom 1960–1965 (szeptembere) közötti adatai vizuálisan is érzékeltetik az 1963 utáni elhidegülést, mely nemcsak a magyar partnerrel, hanem a többi népi-demokratikus ország állambiztonsági szolgálatával fenntartott kapcsolatban is törést okozott. Ugyanakkor az alábbi táblázatban közölteknek szépséghibája van: többnyire nem találnak a többi magyar állambiztonsági részadattal.

2. táblázat

*A magyar és a román állambiztonsági szervek közötti információcsere
1960–1965 közötti adatai*¹¹⁰

Évszám	Magyar fél által küldött		Román fél által küldött	
	információk	operatív jellegű anyagok	információk	operatív jellegű anyagok
1960	101	202	48	198
1961	147	237	86	235
1962	nincs adat	nincs adat	42	174
1963	80	243	63	201
1964	33	133	26	129
1965	20	52	3	39

Az NKO iratanyagai nem firtatják a megváltozott román hozzáállás okait, amely ezúttal nem az esetleges sértő magyar magatartásra vezethető vissza. Az 1961-es berlini válság, majd az 1962-es kubai válság idején Moszkva a szovjet tanácsadók közvetítésével egyoldalúan harckészültségbe helyezte a román hadsereget, anélkül, hogy erről megelőzően a román politikai elittel konzultált volna. Mindez kiújította a hagyományos román–szovjet ellentétet, melynek eredményeként Bukarest többé nem küldte szakembereit továbbkép-

¹⁰⁹ Uo., 5. A gyorsadások fejlődésére reagáló magyar műszaki elképzelés végül nem valósult meg. A Dobák–Endrődi szerzőpáros szerint a magyar eszközrendszer több nyugati alkatrészt tartalmazott, amelyet a szovjet fél nem kívánt felhasználni és telepíteni. Ez pedig azt jelentette, hogy az automatizált felderítő és iránymérő, valamint vezénylést kiadó rendszerek hatvanas évekbeli megjelenése helyett majd csak a nyolcvanas években került sor működésükre. Vö. DOBÁK–ENDRŐDI: *i.m.*, 38. p.

¹¹⁰ Adatok forrása: ÁBTL 1.11.12. Tervezetek, tájékoztatók (Bulgária, Románia) – Nemzetközi Együttműködéssel kapcsolatos iratok – Belügyminiszter által vezetett delegáció kiküldetési iratai – Román tárgyalási anyagok, 63. doboz, 4. tétel, 7.

zésre a Szovjetunióba, és megkezdődött az a tisztogatás, melynek célpontjai – származás, feleség, kiképzés alapján – Moszkva irányítása alatt állhattak.¹¹¹ Ezzel párhuzamosan 1962–1963 folyamán nyílt oroszellenes kampány vette kezdetét, melynek végeredményeként felszámolták az olyan oroszbarátságot ápoló kulturális intézményeket, mint például a Román–Szovjet Baráti Társaság (ARLUS). 1962-től a román fél folyamatosan kritizálta a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) gazdasági integrációs projektjeit, miután Romániának agrárgazdasági szerepet szántak, a nehezményező hozzáállás az új kurzus részeként ráadásul összekötődött a Nyugatot előnyben részesítő külpolitikai nyitással.¹¹² 1963 áprilisában Gheorghiu-Dej a Román Kommunista Párt (RMP) KB Politbűrója előtt megkérdőjelezte a szovjet hírszerzés jelenlétét a népi demokratikus országok területén, májusban pedig hivatalosan értesítették a KGB elnökét, Vlagyimir Jefimovics Szemecsasznijt arról, hogy a román belügyminisztériumban működő utolsó két tanácsadóra többé nincs szükség, és a jövőben a két minisztérium közötti együttműködésre csak a legfelső szinten kerülhet sor. Hruscsov 1963. június 24–25-i bukaresti látogatásakor a romániai szovjet hírszerzés ismét előhozódott, de csak tagadáshoz vezetett. 1963 novemberében a KB Katonai Osztályának és a Szocialista Országok Bűrójájának tagjaiból alkotott *csapatok* megkerestek minden olyan személyt, akit a KGB vagy a GRU ügynökeként azonosítottak, és figyelmeztették őket a *változásokra*, követelve, hogy szüntessék be kapcsolataikat a szovjet ügynökökkel, egyszersmind védelmet is ajánlva nekik.¹¹³ Az 1963. évi feszültséget tovább fokozta az RMP KB 1964. április 15–22. közötti plenáris ülésén elfogadott úgynevezett „függetlenségi nyilatkozat”, amely mindamellett, hogy nagy nemzetközi visszhangot váltott ki, a többi népi demokratikus ország politikai elitje előtt egyre inkább megkérdőjelezte a bukaresti pártvezetésnek a *szocializmus ügye* iránti elkötelezettségét.¹¹⁴ A fejlemények nyilvánvalóan befolyásolták a Securitate és a többi szolgálat közötti kapcsolatokat, és az 1963 második felétől tapasztalható elhidegülés mellett a román féllel

¹¹¹ WATTS, Larry L.: Divided Loyalties Within the Bloc: Romanian Objection to Soviet Informal Controls, 1963–1964, *Cold War International History Project e-Dossier*, 42. szám, 2013. október 1., <<https://www.wilsoncenter.org/publication/divided-loyalties-within-the-bloc-romanian-objection-to-soviet-informal-controls-1963>> (letöltve: 2017. 07. 12.).

¹¹² BANU: *i.m.*, 140–141. p.

¹¹³ WATTS, Larry L.: *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, traducere din limba engleză de Camelia DIACONESCU, cuvânt înainte de Ioan TALPEȘ, Editura RAO, București, 2011, 238. p.

¹¹⁴ L.: BANU, Florian – BANU, Luminița: Alexandru Drăghici la ora naționalismului – popularizarea „Declarației din aprilie 1964” în structurile M.A.I., *Caietele C.N.S.A.S.*, 2009/1(3), 7–22. p.; BANU, Florian – ȚĂRANU, Liviu: *Aprilie 1964 – „Primăvara de la București”*. *Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României?*, Editura Enciclopedică, București, 2004.

szemben megjelent a rendszerváltásig kitartó bizalmatlanság is. Az 1965. január 13–20. közötti varsói találkozó után, a Gheorghiu-Dej vezette delegáció hazautazását követően a többi népi demokratikus ország helyben maradt és folytatódtak a megbeszélések. Az ügyrendben cseppet sem meglepő módon a román külpolitikai magatartást is megvitatták.¹¹⁵

*A kádertalálkozáshoz vezető magyar–román műveleti ügyek
(1960. január – 1963. október)*

Az ÁBTL Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának a magyar–román kapcsolatokra vonatkozó, 1957–1963 közötti iratanyaga alapján az együttműködés színeképe meglehetősen változatos. Az általános jellegűnek mondható tájékoztatások, helyzetképek, ún. politikai információk a kapitalista vagy harmadik világbeli ország bel- és külpolitikájáról, a különböző államközi egyeztetésekről és kapcsolatokról, a korabeli *gyarmatgondokról* kiegészülnek a szocialista blokkot hátrányosan érintő nyugati intézkedésekről, az *imperialista* hírszerzőszolgálatokról készített elemzésekkel, és a hírszerzőgyanus nemzetközi szervezetek és nyugati cégek részletes ismertetésével. A kétoldali kapcsolatokban közvetlen fontosságúnak bizonyult a különböző státusú személyek – a Horthy-korszakban kompromittáltak, nyilasok, németbarátok, köztörvényesek, 1956-os *magyar hazaárulók* stb. – nyilvántartásbeli ellenőrzése, az információmegosztás és adatközlés a romániai zsidó és német etnikumú *kivándorlókról*, a magyar emigrációról vagy az egyháziakról. Az 1958. évi polgári, családjogi és bűnügyi jogsegélyegyezmény gyakorlati alkalmazása, kiadatások, holttest-azonosítások, váratlan haláleset és hazaszállítási procedura kezdeményezése; disszidálás megakadályozása; ellenséges belső és külföldi ügynökök közös elhárítása, figyelőztetése és elfogása; szomszédos külképviselőhöz kapcsolódó tájékoztatások, nyugati *technikai ellenőrzést* végrehajtó szakemberek jelzése; operatív jelenlét egyeztetése nemzetközi eseményeken, vagy munkaügyi egyeztetés – például figyelőcsoport elhelyezése – kapitalista országban, az időszak további közös témái. A baráti kapcsolatokat és az együttműködést érzékeltetik a korabeli protokolliratok, a *tankönyvcseré*, a határőri *fegyverbarátságok* és az 1961–1963 közötti csereüldötések is.

Az NKO iratait vizsgálva nyilvánvalóvá vált, hogy a kétoldali kapcsolatokban ritka és éppen ezért külön figyelmet érdemel az a 7 ügy, melyek 1960. január – 1963. október között kádertalálkozáshoz vezettek a határ két oldalán. A továbbiakban ezeket részletezem.

1. Az *ifj. Demeter Ferenc Bécsben élő 1956-os disszidens körüli kémjátsszma* (1960. január – 1962. március). A gyanú szerint a nyugatnémet, majd az

¹¹⁵ BANU: *i.m.*, 142–143. p.

amerikai hírszerzésnek dolgozó Demeter az Magyar Népköztársaságból az RNK-ba beutazó vasúti kalauzokat használt adatgyűjtésre és titkosírást tartalmazó levelei továbbítására. Az 1959 márciusában kibontakozó ügy romániai vonatkozásaira 1959 decemberében derült fény. Felfejtését Perényi Gyula alezredes, a BM II/4. Közlekedés-elhárító Osztály vezetője koordinálta. Az ő kezdeményezésére 4 közös találkozóra került sor. Az első, 1960. január 12-i aradi találkozón a közlekedési vonalon dolgozó szervek képviselői találkoztak. A román felet Aurel Florea¹¹⁶ és Petru Malea¹¹⁷ őrnagyok, a magyar felet Berán Iván őrnagy¹¹⁸ képviselte. A második találkozásra 1960. március 14-én került sor. Román oldalról „Dimitrescu őrnagy” és Gavril Domşa százados¹¹⁹ jelentek meg, de miután nem jutottak eredményre, néhány nappal később, március 23-án sor került a harmadik találkozásra is. Ekkor Berán őrnagy Bukarestben egyeztetett. A negyedik, 1960. augusztus 11-i aradi találkozón az ügyet mozgató Perényi Gyula alezredes is részt vett. Az NKO közvetítésével zajló egyeztetések – közös feldolgozás, ügynökhasználat – nem sok eredménnyel jártak és az ügy 1962 márciusában még mindig megoldásra várt.¹²⁰

2. *Balozsán István háborús bűnös ügyének kivizsgálása (1960. szeptember – 1963. március).* 1960 szeptemberében a BM Vas Megyei Rendőr-főkapitányság az NKO közvetítésével rákérdezett a román kollégáknál Balozsán egykori szakaszvezető (25. magyar gyalogos hadosztály, 25. gyalogezred, 1. zászlóalj) háborús bűntetteire, amelyeket az ideiglenes „fasiszta megszállás alatt” lévő szovjet területeken „a brjanszki erdőben” követhetett el. Az ügy

¹¹⁶ Aurel Florea (1927–?) a külföldi hírszerzés kötelékében szolgált különböző beosztásokban 1958–1968, majd 1970–1981 között. Vezérőrnagyi rendfokozatban tartalékos állományba került 1981. január 30-án. 1989. évi visszavonulásakor dandártábornokká léptették elő. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/FLOREA%20AUREL.pdf> (letöltve 2017. 06. 14.).

¹¹⁷ Petru Malea (1921–1987), a román belügy Bánát, majd Temes Tartományi Igazgatóságán szolgált különböző beosztásokban 1952–1968 között. Ezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1972. március 13-án. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/MALEA%20PETRU.pdf> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹¹⁸ Berán Iván (1923–2011), az ORFK II/4. osztály, majd az ORFK II/4-g osztály kötelékében főoperatív beosztottként, majd alosztályvezetőként szolgált 1957–1962 között. Alezredesi rendfokozatban fegyelmi úton elbocsátották 1962. július 12-én. L.: <<https://www.neb.hu/asset/php03rNgZ.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹¹⁹ Gavril Domşa (1930–1992) a BM Bánát, majd Temes Tartományi Igazgatóságán szolgált különböző beosztásokban 1952–1955, majd 1957–1968 között. Alezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1979. szeptember 4-én. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/DOMSA_GAVRIL.pdf> (letöltve 2017. 06. 14.).

¹²⁰ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 27. doboz, 41-R-1777/1960, 218–221; 41-R-2494/1960, 296, 298–309; 41-R-2893/1962, 348–349; 41-R-4176/1961, 729–731.

felkeltette a román fél érdeklődését. A kihallgatásokat Nagy Vilmos százados¹²¹ vezette. 1960 novemberében és 1961 januárjában Biharszentjánoson, Biharpüspökin, Csokalyon és Nagyváradon 12 embert hallgatott ki. Mindenki gyilkosságra vallott, de a vallomások nem egyeztek. A felvett 7 jegyzőkönyv 28 oldalnyi anyagát 1961. február 3-án megosztották a magyar féllel is.¹²² 1962. november 21-én a Vas Megyei RFK III. [politikai] osztálya előzetes letartóztatásba vette Balozsánt és a „realizálás”-ért a BM miniszterhelyettese, Galambos József is támogatta a magyar nemzetiségű tanúk esetleges kihallgatását Románia területén. A közös egyeztetések után a kihallgatások végrehajtására Simon Tihamér százados¹²³ és Dr. Szabó Pétert, a Vas Megyei Főügyészség vezetőjét jelölték ki. Simon 1963. március 30-án számolt be a február 25. – március 8. közötti romániai tevékenységéről és tapasztalatairól. A Bukarestbe repülő magyar küldöttséget, a román belügy tartományi vizsgálati osztályainak központi felügyeleti osztályvezetője, „egy ezredes elvtárs” és Marton György alezredes¹²⁴ fogadták. Minden segítséget megadtak nekik, rendelkezésükre bocsátották az alezredest egy Volga gépkocsival, és támogatásra utasították a nagyváradi tartományi szervet is. Bukarestben luxusvillában laktak és a román BM központi éttermében étkeztek. További két alkalommal megvendégelték őket és bemutatták a főváros nevezetességeit is. Nagyváradon Jakab József százados¹²⁵ és Buzás Imre százados, a vizsgálati osztály káderei segítettek nekik. Az elő-

¹²¹ Nagy Vilmos (1933–?), a BM Nagyvárad, majd Körösvidék Tartományi Igazgatóságában szolgált 1957–1962 között. Alezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1986. október 4-én. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/NAGY%20VILHELM.pdf> (letöltve 2017. 06. 14.).

¹²² A korábbi magyar érdeklődésre 1962 szeptemberében a szovjet állambiztonság is választ adott. Balozsán neve ugyan nem szerepelt a nyilvántartásban, de annál többet tudtak az egység Zsitomir megyei működéséről, ahol 1943 májusától októberig a 25/1. zászlóalj vasút- és útbiztosítást végzett, és amelynek „Ordas” elnevezésű különítménye több esetben partizánvadászatot hajtott végre a környező falvakban és városokban. L.: ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 27. doboz, 41-R-3118/1962, 385–422.

¹²³ Simon Tihamér (1932–?), a BM Vas Megyei Rendőr-főkapitányság III. Osztályának vezetőhelyettese 1962–1971 között. Vezérőrnagyi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1989. október 31-én. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/?p=108:13::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:958023,ELETRAJZ> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹²⁴ Marton György (1924–2004), a román belügy Bukarest Tartományi Igazgatóságán szolgált különböző beosztásokban 1952–1968 között. Ezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1968. február 29-én. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/MARTON%20GEORGE.pdf> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹²⁵ Jakab József (1933–2005), a román belügy Nagyvárad, majd Körösvidék Tartományi Igazgatóságán a 8. vizsgálati ügyosztály vezetőjeként szolgált 1963–1968 között. Alezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1983. július 9-én. L.: <<http://>

zetesen kért személyek kihallgatása mellett a román fél másokat is engedélyezett. 20 személyt hallgattak ki és 15 személy vallomásáról jegyzőkönyvet vettek fel. A kihallgatott tanúk vallomásain keresztül 28 polgári személynek a Balozsán István általi meggyilkolására vonatkozóan szereztek be adatokat. A munka során a román állambiztonsági tisztekkel közvetlen, bizalmas légkör alakult ki. A román belügy Marton alezredes rendelkezésére bocsátott egy összeget kulturális célokra, színházi és mozilátogatások fedezésére, és a magyar küldöttség a legkellemesebb benyomásokkal és a legjobb véleménnyel távozott Romániából.¹²⁶ Balozsánt a Legfelsőbb Bíróság 1967. március 13-án 5 év szabadságvesztésre ítélte.¹²⁷ A szocialista törvény perrendtartására jellemző eljárás, amelyet nemzetközi szinten is el lehetett adni az 1963. évi amnesztia után.

3. *Információkérés Domokos Pál Péter*¹²⁸ ügyében (1961. március – 1962. március).¹²⁹ A Securitate 1961 márciusában arra kérte a magyar partnerszervet, hogy az éppen Budapesten lányát látogató dr. Paál Gábort vegye megfigyelés alá, és állapítsa meg a dr. Domokos Pál Péterrel fenntartott kapcsolatának jellegét. A magyar fél biztosította is az utcai külső figyelést, de a kapcsolat minőségéről és „a jelzett írások átvételéről” nem tudott tájékoztatni. 1961 áprilisában Hollós Ervin alezredes ismertette a román állambiztonsággal, hogy a – volt jobboldali pártok tagjai elleni elhárítással foglalkozó – BM II/5-a osztály a Domokos által szervezett „illegális nacionalista csoport” ügyében feldolgozást folytat, és adatokat kért az időközben már elítélt kolozsvári Bányai Miklósról,¹³⁰ a Domokossal fenntartott kapcsolatáról és a nála lefolyta-

www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/IAKAB%20IOSIF.pdf> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹²⁶ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 30. doboz, 41-R-182/1963, 295–300.

¹²⁷ ÁBTL 2.2.1. I/2.5., 346.

¹²⁸ Domokos Pál Péter (1901–1992) tanár, történész, néprajzkutató, a csángó kutatás egyik úttörője. L.: DOMOKOS Pál Péter: *Az én Erdélyem. Domokos Pál Péter elmondja életét Balogh Júliának*, Vita Kiadó, Budapest, 1988.

¹²⁹ Az ügyről részletesen L.: BOTTONI: „Baráti együttműködés” ..., 243–245. p.

¹³⁰ Bányai Miklós (Mocsolya, 1924. október 12) kolozsvári zenetanár. 1958. augusztus 1-jén tartóztatták le felforgató nacionalista csoport létrehozásának vádjával. 1959 januárjában – az ún. „Bányai-csoport” keretében Krebsz Sándor, Kincses Károly és Kincsesné Balajthy Ilona mellett – a Kolozsvári Katonai Törvényszék hazaárulásért előbb életfogytiglanra, majd 25 év kényszermunkára ítélte. A kolozsvári, szamosújvári és a dési börtönökben raboskodott. A 411/1964-es törvényrendelet alapján 1964. július 30-án kegyelemben részesült. Lásd Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor [Büntetés-végrehajtási Intézetek Országos Igazgatásának Levéltára, a továbbiakban AANP], fond Fișe Matricole Penale [Bűnügyi Nyilvántartási Adatlapok fondja, a továbbiakban fond FMP], Bányai Miklós adatlapjai, <<http://www.biblioteca-represuni.ro/Fise%20matricole%20penale%20-%20detinuti%20politici/B/B%2002.%20Balan%20-%20Barbosu/Banyai%20Nicolae%20F/P1280943.JPG>> (le-

tott házkutatás során talált tárgyról. Egy hónappal később, 1961 májusában a magyar fél kétoldali találkozót sürgetett, a Domokos, Bodor György,¹³¹ Vita Sándor¹³² körüli ügy „előrehaladottsága” miatt. A személyes találkozótól részletes, kölcsönös tájékoztatást reméltek, közös operatív intézkedések megbeszélését, például ügynökök kölcsönös utaztatását a kapcsolatok jellegének felderítésére és a bűncselekmények dokumentálására. 1962. január 4-én ismét felvetették a közös találkozó ötletét, és végül 1962. március 9-én Agócs István őrnagy¹³³ és dr. Halustyik Mihály őrnagy¹³⁴ Nagyváradra utaztak.¹³⁵ Talán éppen e találkozó hatására tartóztatták le egy héttel később, március 16-án az ügyben megfigyelt Bodor Györgyöt. Utóbbi a kibontakozó ötbrendbeli perben a Legfelsőbb Bíróság 1962. július 9-én három és fél évi börtönbüntetésre ítélte, miután a fellebbezést elutasítva helyben hagyta az egy hónappal korábbi budapesti fővárosi bíróság ítéletét.¹³⁶ Domokos Pál Péter esetében homályosak a további fejlemények. Román megfigyelési iratanyaga csupán közvetett utalást tesz ügyére, megjegyezve, hogy nacionalista tevékenysége miatt a magyar hatóságok eljárást indítottak ellene, és 1965-ig határátlépési tilalom alatt állt.¹³⁷

töltve: 2017. 06. 16.); DÁVID Gyula (szerk.): *1956 Erdélyben – Politikai elítéltek életrajzi adattára 1956-1965*, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2006, 39. és 89. p.

¹³¹ Bodor György (1904–1976) jogász, történész, politikus. Jogászi működéséről L.: BALÁZS Ágnes: *Plurális választójog a XX. század első felének Magyar közjog-tudományában*, *Acta Humana*, 2015/1., 9–23. p.

¹³² Vita Sándor (1904–1993) erdélyi magyar közgazdász, közgazdasági szakíró, szerkesztő. 1940–1944 között a magyar parlament képviselője volt, a hadifogság után Budapesten telepedett le. L.: <<http://lexikon.kriterion.ro/szavak/5071/>> (letöltve: 2017. 06. 16.).

¹³³ Agócs István (1929–2011) a BM II/5-a alosztály vezetője 1957–1962 között. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1988. október 31-én. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phphgFBFH.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹³⁴ Halustyik Mihály dr. (1929–?), a BM II/8-b alosztály vezetője 1960–1962 között. Őrnagyi rendfokozatban leszerelt a polgári életbe történő áthelyezéssel 1962. augusztus 15-én. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpvOt6ql.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹³⁵ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 28. doboz, 41-R-5874/1962, 666–679.

¹³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-147275/10, Zsigmond Gyula és társai, 323–351; STANDEISKY Éva: Üldözött értelmiségiek a kora Kádár-korszakban. Zsigmond Gyula, Püski Sándor és társaik pere (Esettanulmány), In: *Évkönyv 2002 X.*, 1956-os Intézet, Budapest, 2002, 169–190. p.

¹³⁷ A háborút követően Domokos Pál Péter első alkalommal 1956-ban látogatott haza, majd ezt követően egy ideig évi rendszerességgel. A Securitate 1962-től foglalkozott vele *aktívan*. A határátlépési tilalom lejártát követően, 1970 júliusában és 1972 novemberében hazalátogatott. 1974-ben megyei szinten sikertelenül javasolták, hogy nemkívánatos személynek nyilvánítsák. 1977 júliusában és 1979 júniusában ismét hazalátogatott, tevékenységét ekkor már elsősorban a Securitate Hargita Megyei Fe-

4. A Herta Putschi-ügy: pénzelkobzás és visszaszolgáltatás a román félnek (1962. szeptember – 1963. június). 1962. szeptember 20-án, a hegyeshalmi határállomáson Kiss Ernő őrnagy¹³⁸ és a román BM személyes megbízottja, Peres Sándor százados¹³⁹ a vámellenőrzés során Herta Putschi osztrák állampolgártól 103 700 lejt és 2 levelet elkoboztak. Putschi korábban három napot Kolozsvárott töltött, és nyilvánvalóan előre megszervezett rajtaütés áldozatává vált. Peres százados ugyanis már szeptember 18-tól Budapesten tartózkodott, és miközben arra várt, hogy a célszemély felbukkanjon, a BM III/III-1. osztályának kádereit az MNK ellen tevékenykedő cionista szervezetek megbízását teljesítő bécsi lakosokról informálta. A továbbiakban az elkobzottakat a magyar fél 1962. szeptember 22-én, a biharkeresztesi állomáson átadta a kolozsvári kémelhárítás tisztjének. Az eseményekről Galambos miniszterhelyettes személyesen tájékoztatta Drăghici belügyminisztert.¹⁴⁰ Az ügy nem maradt ennyiben. Putschi 1963 januárjában a magyar vámhatóságokhoz fordult és jogorvoslást követelt. A BM Határőrség Országos Parancsnokság az NKO-nak továbbította Putschi levelét, majd Galambos értesítette a román belügyminisztert is, megküldve az ominózus iratot „esetleges felhasználás céljából”. A román választ az NKO 1963. június 28-án a BM III/III. csoportfőnökség vezetőjének, Eperjesi László alezredesnek¹⁴¹ továbbította. Ebből kiderült, hogy a román fél teljes mértékben tisztában volt a fejleményekkel: „A rendelkezésünkre álló adatok szerint – írták – a bécsi hírszerzőközpont hozzálátott a Herta Putschival Hegyeshalmon történt tények ellenőrzéséhez és a bukaresti izraeli nagykövetség pedig megbízott egy budapesti személyt, hogy foglalkozzék az ügygel.” A magyar partnert arra kérték, hogy adjanak utasítást szerveiknek „a nevezettel kapcsolatban lefolytatott akció konspirálására vonatkozó intézkedések megté-

lügyelősége monitorizálta. Lásd az 1971. december 14-i és az 1974. július 5-i személyi adatlapokat: ACNSAS, fond I, 207055/3 sz. d., 14–15, 113 (hátoldal is). 1982. június 23-án megfigyelési-adatgyűjtő dossziét fektettek fel róla, lezárására, előrehaladott 87 éves korára tekintettel, 1988. május 3-án tettek javaslatot: Uo., fond I, 207055/1 sz. d., 187 (hátoldal is).

¹³⁸ Kiss Ernő (1922–2008), a BM III/IV-4. osztály BM Határőrség 4. Határőrkerület Elhárító Alosztály vezetője 1962–1965 között. Alezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1972. június 30-án. L.: <<https://www.neb.hu/asset/php5HnpVn.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹³⁹ Peres Sándor (1931–), a román belügy Kolozs Tartományi Igazgatóság Kémelhárító Ügyosztályának főnöke 1959–1967 között. Ezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1985. december 12-én. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/PERES%20ALEXANDRU.pdf> (letöltve: 2016. 12. 18.).

¹⁴⁰ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 29. doboz, 41-R-6782/1962, 678–690.

¹⁴¹ Eperjesi (sz. Engelberger) László dr. (1928–2000), a BM III/III. csoportfőnökség vezetője 1962–1967 között. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1982. június 30-án. Másodszori nyugállományba helyezésének időpontja 1988. december 31. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpvwsvOR.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 16.).

telére”. Putschit azon kérésére, hogy adjanak neki igazolást a lefoglalt összegről, a román fél a válasz elmaradását javasolta: „kérjük, ne válaszoljanak”.¹⁴²

5. *Spéter Armandó argentin állampolgár kémjátszmás ügye (1962. május – 1963. október)*. Besztercén, 1910. november 12-én született, jól szituált család gyermekeként. Középiskoláit Kolozsváron végezte. Családja a harmincas években Kolozsvárra költözött, és ő 1942-ig a Gladys és Heinrich cipőpaszta- és szappangyár titkára és kereskedelmi utazója volt. Az időközben családot alapító Spétert 1943-ban feleségével és gyermekével együtt deportálták. 1944 végén visszatért Kolozsvárra, és miután családtagjait elveszítette, ismét megnősült, Weisz Máriát vette feleségül. „Alfa” néven szappangyárat alapított, amely a hozzáértő vezetés következtében jól működött. 1948-ban nagyobb volumenű üzletet kötött a hadsereget ellátó APROARM céggel és a petrozsényi bányákkal szappan és egyéb kémiai cikkek szállítására, majd az egyezmény alapján nagyobb hitelt vett fel az Erdélyi Banktól.¹⁴³ Az államosítás előestéjén, 1948. március 12-én Magyarországra szökött, majd a körözés elől Argentínába menekült. Rendezetlen anyagi helyzete miatt 1962-ben feleségével visszatért Európába, és az NSZK-ban, Münchenben telepedtek le, ahol korábbi üldöztetése alapján nagyobb összegű jóvátételt kapott. Több hozzátartozója élt Magyarországon, és ez lehetővé tette, hogy 1961 júniusától turistaként és üzletkötési célból néhány napos időtartamra rendszeresen beutazzon az országba. 1962 februárjában megpróbálta a magyar állambiztonság budapesti „Hilda” fedőnevű kapcsolatát kémtevékenység végzésére beszervezni, és ezzel a kémelhárítás látóterébe került. A gyanú szerint *imperialista* hírszerzőszerv foglalkoztatta. 1962 márciusától már a BM III/II-3/b alosztály foglalkozott vele. Beutazásai során megszervezték szoros operatív ellenőrzését, ügynökség, külső figyelés, 3/e rendszabály útján, és szálláshelyén több esetben titkos kutatást is végrehajtottak. „Kinti” ellenőrzésére felkérték a III/I. Hírszerző Csoportfőnökséget, és a *feldolgozás során* igénybe vették a Securitate operatív nyilvántartási anyagait és az ügynökséget is.¹⁴⁴ Az ügyet a kezdetektől kiemelt figyelemmel kísérték, és eddig az egyetlen olyan közös kádertalálkozóhoz vezető ügy, amelynek a párhuzamos román anyagát a bukaresti ACNSAS-ban is sikerült megtalálni.¹⁴⁵ Galambos és Drăghici mellett az ügyvel kiemelten foglalkozott mindkét ország kémelhárítása és vezetőik, mind Hazai Jenő¹⁴⁶ és Karasz La-

¹⁴² ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 30. doboz, 41-11-R-173/1963, 291–293.

¹⁴³ ÁBTL 3.1.5. O-12448/1, Objektum dosszié: Spéter Armandó, 126.

¹⁴⁴ ÁBTL 3.1.5. O-12448/2, Személyi dosszié: Spéter Armandó, 52–53.

¹⁴⁵ Lásd az 1956. március 11-én felfektetett „Tudor 3” adatgyűjtő dosszié tartalmát: ACNSAS, fond I, 597408 sz. d.

¹⁴⁶ Hazai Jenő (1921–1998), a BM II/2. Kémelhárító Osztály vezetője 1957–1962 között. Ezredesi rendfokozatban leszerelték a polgári életbe történő áthelyezéssel 1962. július 23-án. L.: <https://www.neb.hu/asset/phpq5UQkS.pdf> (letöltve: 2017. 06. 18.).

jos¹⁴⁷ ezredesek, mind Cosma Neagu alezredes. 1962. november 26-án, a borsi határállomáson egyeztető találkozóra került sor. A magyar felet Dr. Nagy László őrnagy, a román felet a kolozsvári Peres Sándor százados képviselte. 1963. február 8–10. között újabb magyar–román találkozóra került sor Bukarestben. Magyar részről Nagy őrnagy és Szécsi Ferenc százados vettek részt, román részről pedig Neagu alezredes, osztályvezető, a II. Kémelhárító Igazgatóság főnöke, Rusalín Tírziu őrnagy osztályvezető¹⁴⁸ és Peres százados. Február 9-én kicserélték anyagaikat és közös intézkedési tervet állítottak össze. Állandó és folyamatos együttműködésben, kölcsönös akciókban és szoros információcserében állapodtak meg, az ügynökbeszervezések, ügynöktelepítés mellett. 1963. április 24-én az NKO továbbította a román fél 21 oldalas összefoglalóját a III/II. csoportfőnökség vezetőjének, és októberben az ügy „realizálás”-áért Budapestre utazott a kolozsvári kémelhárítás „Laura” fedőnevű ügynöke is.¹⁴⁹ Mind Magyarországon, mind Romániában a Spéter és Weisz családtagokat, rokonokat, a baráti kört igen alapos megfigyelésnek vetették alá. Ennek ellenére a magyar fél több mint 2 éves feldolgozó munkája során a Spéter ellenséges tevékenységének bemérésére tett intézkedések nem hozták meg a kívánt eredményt. 1963 októberében az *operatív intézkedések* súlyosan dekonspirálódtak, miután a Spéterrel intim kapcsolatot ápoló Uhlár Mihályné, a budapesti VIII. kerületi rendőrkapitányság századosa felhívta előbbi figyelmét a külső figyelésre. A dekonspiráció, illetőleg a „BM-es kapcsolatai elleni eljárás” következtében – 1964 februárjában Uhlár századost, Fried Imréné és Csordás Lászlóné rendőrségi alkalmazottakat fegyelmi úton elbocsátották a belügyminisztériumból –, Spéter elállt a „konkrét ellenséges tevékenység” magyarországi végzésétől. Feleségével együtt 1964 nyarán Európából visszatért Dél-Amerikába, majd állandó jelleggel letelepedett Buenos Airesben. 1966. március 28-án a III/II-3/b alosztály javasolta az ügy lezárását és a személyi dosszié irattárba helyezését.¹⁵⁰ 1966. október 27-én a Peres őrnagy vezette kolozsvári kémelhárító ügyosztály hasonló döntést hozott, az ügyet lezárta és elrendelte az iratanyag megőrzését a „C” Nyilvántartó Osztályon.¹⁵¹

¹⁴⁷ Karasz Lajos (1924–1999), a BM III/II. Kémelhárító Csoportfőnökség vezetője 1962–1966 között, későbbi állambiztonsági miniszterhelyettes és főcsoportfőnök. Altábornagyi rangban nyugállományba helyezték 1982. július 31-én. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:24459,ELETRAJZ> (letöltve: 2017. 06. 18.).

¹⁴⁸ Rusalín Tírziu (1927–1998) a kémelhárítás kötelékében különböző beosztásokban szolgált 1956–1968 között. Ezredesi rendfokozatban tartalékos állományba került 1976. április 20-án. L.: <http://www.cnsas.ro/documente/cadrele_securitatii/TIRZIU%20RUSALIN.pdf> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹⁴⁹ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 30. doboz, 41-11-R-159/1963, 152–197, 41-11-R-506/1963, 636–641.

¹⁵⁰ ÁBTL 3.1.5. O-12448/2, 55–56.

¹⁵¹ ACNSAS, fond I, 597408 sz. d., 371–374, 408.

6. *Beke József, Szabó István és társaik ügye: államtitoksértés, deviza- és vámbűntett* (1962. december – 1963. március). Miután a bűncselekmények egy részét az RNK területén, román állampolgárokkal együttműködve követték el, szükségessé vált az érintettek tanúként történő kihallgatása. 1962 decemberében Köteles István alezredes,¹⁵² a BM III/1. vizsgálati osztály vezetője az NKO moderálásával sikeresen megbeszélte a román féllel a Beke és Szabó bűnösségének bizonyítása szempontjából szükséges kihallgatások engedélyezését. Ennek megfelelően 1963. január 7–26. között Dr. Bíró Géza és Dr. Medvegy Mihály őrnagyok a román állambiztonsági szervekkel közösen részt vettek 18 személy kihallgatásában. Fogadta őket „az állambiztonsági ügyekkel foglalkozó miniszterhelyettes elvtárs”, akinek elmondták a kiutazás célját, és megbeszéltek a végrehajtás módozatait. A miniszterhelyettes megbízta a vizsgálati részleg igazgatóhelyettesét, aki végig velük volt és segítette a magyar tisztek munkáját. Biztosítottak egy tolmácsot és gépkocsit, mely állandóan rendelkezésükre állt. Villákban és szállodákban voltak elszállásolva. A munkához nyújtott segítségen túl gondoskodtak a szórakozásról is. Színházba, cirkuszba, moziba vitték őket, és megmutatták az általuk látogatott városok nevezetességeit. A hazautazás előtti estén vacsorát rendeztek a tiszteletükre, ahol részt vettek a vizsgálati részleg vezetői és a velük dolgozó elvtársak is. Az NKO-nak írt 1963. március 11-i beszámolóban Medvegy leszögezte: „a román elvtársak irántunk tanúsított előzékenységeről, a munka végzéséhez szükséges előfeltételek biztosításáról csak a legjobbakat mondhatjuk. Ezt tapasztaltuk a központi szerveknél éppen úgy, mint a vidéki útjaink során a tartományokban is.”¹⁵³

7. *Reviczki István háborús és népellenes bűncselekményének ügye* (1962. december – 1963. február). Köves Mihály őrnagy,¹⁵⁴ a III/5. Felügyeleti Osztály megbízott vezetője 1962. december 15-én az NKO segítségével arra kérte a román partnerszervet, hogy állapítsák meg a szatmárnémeti illetőségű Wertheimer Tibor és Zicherman Józsuá tartózkodási helyét, miután tanúkihallgatásukat remélték az előzetes letartóztatásba helyezett Reviczki István tótkomlói lakos ügyében. Wertheimer időközben Izraelbe emigrált, de Zicherman a

¹⁵² Köteles István (1927–2001), a BM III/1. osztály vezetője 1962–1964 között. Alezredesi rendfokozatban leszerelt a polgári életbe történő áthelyezéssel 1964. július 31-én. L.: <https://www.neb.hu/asset/phpf618Ez.pdf>, <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:21165,ELETRAJZ> (letöltve: 2017. 06. 17.).

¹⁵³ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 30. doboz, 41-11-R-408/1963, 543–548.

¹⁵⁴ Köves Mihály dr. (1922–2009), a BM III/5. Felügyeleti Osztály megbízott vezetője 1962. augusztus és 1963. június között. Alezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1977. november 30-án. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:952576,ELETRAJZ> (letöltve: 2017. 06. 17.).

Securitate sikeresen azonosította. Az ügybe a III/1. vizsgálati osztály is bekapcsolódott, és Némethi József ezredest¹⁵⁵ is tájékoztatták a fejleményekről. A kért határtalálkozó helyett a román állambiztonság azt javasolta, hogy a megbeszéléseket Bukarestben folytassák. 1963. február 7-én Bukarestbe utazott dr. Sajti Imre főhadnagy, a BM Békés Megyei Rendőr-főkapitányság III/1. alosztályának vezetője.¹⁵⁶ Másnap a kémelhárítási igazgatóság vezetője, Cosma Neagu fogadta, majd a vizsgálati igazgatóság vezetője és Drăghici belügyminiszter. Megszervezték a Szatmárnémetibe történő utazását, és egy magasabb rangú tisztet is adtak melléje, a Balozsán-ügyben is szerepet játszó Marton György alezredest. A BM vendégszállásán lakott, gépkocsit és tolmácsot kapott, hogy megismerje a várost, cirkuszba vitték, és egyszer a kongresszusi palotában rendezett műsoros esten is részt vett. Sajti február 12-én jutott el Szatmárnémetibe. A szatmárnémeti városi kórház vezetőjével, Zicherman Józsuával román tanúkihallgatási jegyzőkönyvet vettek fel, és miután a büntetőeljárás szempontjából lényeges bizonyítékokat szolgáltatott, szükségessé vált, hogy a letartóztatott Reviczkiivel is szembesítsék. Ahhoz a magyar tervhez, hogy a két érintettet a biharkeresztesi határátkelőhelyen szembesítsék, a román kémelhárítás főnöke nem járult hozzá. Cserében viszont támogatta, hogy Zichermant kérje át a magyar BM pár napra. Sajtit végül Marton kivitte a biharkeresztesi átkelőhelyre, és 1963. február 13-án hazatért.¹⁵⁷

*

1963. szeptember 27-én az NKO Zentai József alezredes, a BM II/I-1. osztály vezetőjének kérését tolmácsolta a román állambiztonságnak. Farkas Sándor pusztakamarási lakos általuk történő meghallgatását kérték, miután a tudomásukra jutott, hogy a második világháború idején két magyar katona munkaszolgálatosoktól több kilogramm arany ékszert és egyéb értékeket vett át, majd „a felszabadulást közvetlen megelőző időkben” a Borsod-Abaúj-Zemplén-i Harsány községben ástak el. A helyszín megtekintése után, „az ügy nem vált realizálhatóvá”, és a magyar fél Farkas helyszíni ismereteiben remélte a megoldást. 1963. október 17-én az NKO továbbította Drăghici vá-

¹⁵⁵ Némethi József (1923–1991), a BM III. főcsoportfőnökség vezetőhelyettese 1962–1964 között, későbbi belügyminiszter-helyettes, varsói nagykövet, IBUSZ-vezérigazgató. L.: <<https://www.neb.hu/asset/phpLSXGAg.pdf>> (letöltve: 2017. 06. 17.).

¹⁵⁶ Sajti Imre dr. (1927–?), a BM Békés Megyei Rendőr-főkapitányság III/1. alosztályának vezetője 1962–1970 között. Ezredesi rendfokozatban nyugállományba helyezték 1982. szeptember 30-án. L.: <https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:13:::NO:13:P13_OBJECT_ID,P13_OBJECT_TYPE:1031022,ELETRAJZ> (letöltve: 2017. 06. 14.).

¹⁵⁷ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 30. doboz, 41-11-R-142/1963, 139–145.

laszát. A román belügyminiszter némileg irritáltan közölte, hogy Galambos miniszterhelyettes már több ízben kérte engedélyezni, hogy az MNK BM dolgozói az RNK-ba jöhessenek kihallgatásra. Így például az 1962. december 20-i táviratban 11 román állampolgár kihallgatását, az 1963. január 31-i táviratban pedig egész csoport kihallgatását kérték. Már ezek engedélyezésekor is kifejtette, hogy a kihallgatást csak a román szervek folytathatják le, és azok eredményeiről majd tájékoztatást küldenek a magyar BM vezetőségének. A Farkas-ügyben Drăghici elérkezettnek látta az időt, hogy korábbi meglátását nyomatékosítsa: „Figyelembe véve törvényeinket, közöljük, nem értünk egyet azzal, hogy a Román Népköztársaság területén más államok szervei román állampolgárokat hallgassanak ki, vagy kihallgatás céljából más országba utazzanak.”¹⁵⁸

Következtetések helyett

Az 1955–1965 közötti magyar–román kétoldalú kapcsolatok ismertetése elsősorban a magyar állambiztonsági anyagok alapján valósult meg, miután az idevágó román anyagok egyelőre nem kerültek elő. A bukaresti ACNSAS iratanyagai elsősorban a különböző ügyek rekonstruálásában nyújtottak eddig segítséget, és emiatt is csak néhány megállapítás lenne helytálló.

A Varsói Szerződés megkötése nyilvánvalóan előmozdította a közép- és kelet-európai térség belügyi és állambiztonsági szolgálatainak együttműködését. Magyar és román szempontból pedig már a forradalmat megelőzően több területen is együttműködtek. Az 1956-os eseményeket követő román pártpolitikai magatartás, szerepvállalás és segítségnyújtás Nagy Imre és társai ügyében – a snagovi fogvatartás¹⁵⁹ – előmozdította a kétoldalú belügyi és állambiztonsági kapcsolatokat. Ennek ellenére sem mondhatjuk, hogy együttműködtek volna a megtorlásban. Ezt mindkét fél a saját belügyeibe történő beleszólásként értelmezte volna, ami tabu volt a szocialista törvények idején. 1957 májusában a magyar állambiztonság Kolozsvárra küldte „Komárominé” fedőnevű ügynökét, aki kapcsolatot teremtett br. Bánffy Istvánnal, majd rajta keresztül br. Jósika Jánossal és gr. Bethlen Bélával is. Az elhangzottakról készített jelentést a magyar társszerv utólagosan megküldte a Securitaténak is.¹⁶⁰ A kolozsvári és marosvásárhelyi kényszerlakhely-kötelezettséggel alakított arisztokrata közösségek irányában továbbvitt bukaresti kutatás – a Bánffy, Betegh, Bethlen, Haller, Jósika, Keltz, Mikes, Telegdi, Te-

¹⁵⁸ Uo., 31. doboz, 41-11-R-1260/1963, 299–301.

¹⁵⁹ NAGY, Imre: *Însemnări de la Snagov. Corespondență, rapoarte, convorbiri*, ed. Ileana IOANID, Editura Polirom, Iași, 2004.

¹⁶⁰ ACNSAS, fond I, 596325/1 sz. d., 4, 159–162.

leki főnemesi és földbirtokos családok iratanyagának vizsgálata – az említett esetet leszámítva azonban nem vezetett az állambiztonsági együttműködést alátámasztó újabb bizonyítékokhoz. A két fél 1958 novemberétől ugyan újra együttműködött a háborús bűnösök felkutatásában, vagy azoknak a csendőrnnyomozóknak, politikai detektíveknek és VKF/2-es tiszteknek a felderítésében, akik 1940–1944 között kommunistaellenes nyomozásokat vezettek Észak-Erdély területén,¹⁶¹ de ezek az ügyek nem 1956. október–novemberéhez kötődnek, hanem a második világháború eseményeihez és a tőkés-földesúri rendszerhez.

Az 1958-tól megkötött nemzetközi szerződések és megállapodások lehetővé tették – az állambiztonsági keretegyezmény hiánya dacára is – a sikeres együttműködést, mely az 1960–1963 közötti *virágkorszak*hoz vezetett, és amelyhez hasonlóra nincs példa a kétoldali kapcsolatok rendszerváltásig terjedő történetében. 1963 nyarától a feszültté vált román–szovjet kapcsolatok egy hozzávetőlegesen 2 éves mikroglaciális korszakhoz vezettek, ami nemcsak a magyar féllel folytatott kommunikációt befolyásolta, hasonlóan kedvezőtlenül hatott a többi népi demokratikus országgal fenntartott kapcsolatra is. 1965 októberében, az oldódó politikai válság következményeként is a Bukaresten átutazó magyar belügyminiszteri delegáció a minimálisra zsugorodott kapcsolatok orvoslására újra felvetette a szorosabb együttműködést és munkakapcsolatokat. A magyar kezdeményezés az 1966. májusi bukaresti és az 1967. májusi budapesti tárgyalásokat követően állambiztonsági együttműködést részletező jegyzőkönyv aláírásához vezetett. Ez azonban már a formális együttműködésnek a Helsinkii Záróokmányig terjedő korszaka és egy újabb tanulmány témája.

¹⁶¹ ÁBTL 1.11.12. Nemzetközi Kapcsolatok Osztálya – Románia, 27. doboz, 41-R-1517/1959, 104–108; 41-R-227/1959, 143–145.